

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Юридичний факультет

Кафедра кримінального права та процесу і правоохоронної діяльності

МИСЬКО ІЛЛЯ ВІТАЛІЙОВИЧ

**Розголошення державної таємниці у вимірі кримінального
права / Disclosure of state secrets in the criminal law**

спеціальність: 262 – Правоохоронна діяльність
освітньо-професійна програма – Правоохоронна діяльність

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПДм – 21
І.В. Мисько

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Олійничук Р.П.

Кваліфікаційну роботу

допущено до захисту

«__» _____ 2020 р.

В.о.завідувача кафедри

_____ **Рогатинська Н.З.**

ТЕРНОПІЛЬ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи кримінально-правової регламентації розголошення державної таємниці.....	7
1.1. Розголошення державної таємниці як суспільно-небезпечне діяння та його характеристика за кримінально-правовими критеріями.....	7
1.2. Історичний розвиток кримінально-правової регламентації відповідальності за розголошення державної таємниці в Україні.....	17
1.3. Особливості охорони державної таємниці законодавством зарубіжних країн.....	26
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. Об’єктивні та суб’єктивні ознаки розголошення державної таємниці як кримінально караного діяння.....	35
2.1. Об’єкт та об’єктивна сторона розголошення державної таємниці у кримінальному праві України.....	35
2.2. Характеристика суб’єкта та суб’єктивної сторони розголошення державної таємниці.....	41
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. Особливості кваліфікації та попередження злочинів, пов’язаних із розголошенням державної таємниці.....	49
3.1. Кримінальна відповідальність за злочини, пов’язані з розголошенням державної таємниці за національним кримінальним законодавством.....	49
3.2. Проблемні питання розмежування та кваліфікації злочинів, пов’язаних із розголошенням державної таємниці.....	59
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

Вступ

Актуальність дослідження. В частині 1 статті 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Відповідно до даної конституційної норми виникає необхідність прийняття та запровадження певних засобів забезпечення охорони цих складових національної безпеки України. Одним із законодавчих актів що містить положення щодо охорони відомостей, які не можуть бути доступними широкому колу осіб є Кримінальний кодекс України. Кримінальним кодексом України як законом про кримінальну відповідальність встановлено велику кількість злочинних діянь, у яких предметом злочинного посягання є державна таємниця. Проблеми охорони державної таємниці у законодавстві про кримінальну відповідальність досліджували такі українські та зарубіжні науковці С. М. Паршин, С. Ф. Щадрін, В. В. Кухар, І. В. Бондар, С. М. Меркулова, Л. О. Красавчикова, та інші. На даний час юристи ще не встановили єдиного тлумачення поняття «таємниця», немає єдиного погляду щодо розмежування видів таємниці. Дані проблеми потребують ретельного дослідження таємниці як об'єкта охорони кримінальним законодавством.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз визначення таємниці в законодавстві про кримінальну відповідальність та встановлення єдиного підходу до застосування положень Кримінального кодексу України, що стосуються захисту державної таємниці. Відповідно до мети роботи були поставлені такі **завдання**:

- здійснити аналіз визначення поняття «таємниця» в законодавстві України;
- проаналізувати особливості захисту державної таємниці в кримінальному законодавстві України;

- дослідити особливості захисту державної таємниці в законодавчих актах іноземних держав;
- проаналізувати види злочинних посягань на державну таємницю;
- проаналізувати види таємниць які перебувають під охороною кримінального законодавства;
- встановити, які види та розміри покарань передбачено Кримінальним кодексом України за злочини, що посягають на державну таємницю.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини у сфері державної таємниці, на які можуть здійснюватись злочинні посягання і які підлягають охороні за допомогою кримінально-правових засобів.

Предмет дослідження – кримінально-правова регламентація та кваліфікація розголошення державної таємниці.

Теоретико-методологічною базою дослідження слугували монографії, періодичні видання, дослідження українських і зарубіжних науковців, зокрема О. О. Дудорова, В. О. Навроцького, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, В. І. Борисова, П. Л. Фріса, В. К. Грищука, М. І. Хавронюка.

Методи дослідження. При проведенні дослідження нами використовувалися такі спеціальні та загальнонаукові методи: системний – під час дослідження різновидів таємниці, що перебуває під законодавчим захистом; порівняльно-правовий – при дослідженні зарубіжного законодавства про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за злочини у сфері державної таємниці; статистичний – під час встановлення кількості складів злочинів, об’єктом яких є державна таємниця; формально-логічний – при виявленні недоліків у положеннях кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за розголошення державної таємниці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступних положеннях, які виносяться на захист:

- 1) дістала подальшого обґрунтування точка зору, що великого значення для кваліфікації розголошення державної таємниці набуває ретельне

встановлення кожної обставини чи ознаки даного злочину, адже будь-яка з них може докорінним чином вплинути на правильне рішення щодо наявності у діянні особи того чи іншого складу злочину;

2) обґрунтовано, що недосконала правова база, яка дає можливість відчутти безкарність, призводить до того, що різного рівня службові особи, які покликані стояти на сторожі національної безпеки України – самі допускають порушення і скоюють злочини, порушуючи тим самим нормативні акти України;

3) запропоновано покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначати за злочини, що вчиняються таким спеціальним суб'єктом як службова особа, а також враховувати, що при призначенні покарання ступінь тяжкості шкоди, яка може бути завдана інтересам держави у випадку розголошення або втрати відомостей, має відповідати ступеню їх секретності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути основою подальших наукових досліджень та сприяти вдосконаленню кримінального законодавства України у сфері розголошення державної таємниці.

Основні теоретичні положення та практичні результати дипломної роботи за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» оприлюднені на IV Міжнародній науковій студентській конференції “Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді” яка відбулася 15 травня 2020 р. у заочній формі та висвітлені в тезах на тему: «Окремі аспекти державної таємниці в контексті кримінального права», а також на Міжнародній науковій Інтернет-конференції молодих вчених «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та національної безпеки держави», яка відбулася 23 жовтня 2020 р. в м. Тернополі на базі юридичного факультету Західноукраїнського національного університету та висвітлені в тезах на тему: «Деякі наукові погляди щодо визначення поняття “державна таємниця”».

Структура й обсяг дипломної роботи. Робота викладена на 77 сторінках комп'ютерного тексту і складається із вступу, трьох розділів, що поєднують сім підрозділів, висновків, переліку використаних джерел, який включає 87 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

1.1. Розголошення державної таємниці як суспільно-небезпечне діяння та його характеристика за кримінально-правовими критеріями

Визначення поняття «державна таємниця» було сформульовано під час Другої світової війни, коли в умовах реальної зовнішньої загрози територіальній цілісності СРСР схоронність державної таємниці набула особливого значення. Крім цього, дана дефініція безпосередньо відображає соціально-політичну ситуацію того складного історичного періоду держави в умовах жорсткого протистояння буржуазної та соціалістичної ідеології, коли репресивний апарат сталінського керівництва був спрямований на ліквідацію або, щонайменше, тотальну ізоляцію інакодумців чи інших зовнішніх та внутрішніх потенційних супротивників режиму.

Ще до початку війни в результаті класової боротьби набула загрозливого характеру практика розширеного тлумачення контрреволюційних злочинів, до яких, серед інших, належали зрада Батьківщині у формі шпигунства, шпигунство, вчинене іноземним громадянином або особою без громадянства, розголошення державної таємниці. Більшість статей цієї категорії включали оціночні ознаки, “розпливчатість, неоднозначність яких не призводила до закриття сумнівних справ або до спроб ретельного з’ясування всіх обставин вчиненого діяння” [70].

Розширеному підходу до тлумачення тих чи інших юридичних понять сприяли також Основи кримінального судочинства СРСР та союзних республік (1924 р.), в яких зазначалося, що «судові органи не вправі відмовити у прийнятті до свого провадження або припинити кримінальне

переслідування у відношенні суспільно небезпечного діяння на тих підставах, що у кримінальному законі не визначено ознак його діяння, а також під приводом неповноти, незрозумілості або суперечності законів» [62]. Законодавчо закріплений інститут аналогії дозволяв кваліфікувати діяння, яке прямо не передбачене законом, за будь-якою схожою статтею Кримінального кодексу.

Більш точну характеристику цього поняття дав у 1970 році А. Лунев: «Державна таємниця – сукупність відомостей, визнаних в інтересах держави і суспільства засекреченими, що можуть бути відомими обмеженому колу осіб, допущених до користування цими відомостями або до їх охорони. Коло цих відомостей визначається правовими актами і змінюється в залежності від конкретної зовнішньополітичної та внутрішньополітичної обстановки». У наведеному понятті звертає на себе увагу спроба обґрунтувати засекречування певної інформації інтересами держави та суспільства [57].

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «інтерес» як «увагу до чого-небудь, зацікавленість чимось, прагнення, потреби...». З точки зору права категорію «інтерес» можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Так, суб'єктивний інтерес можна охарактеризувати як емоційну оцінку суб'єкта реальної дійсності, у той час як об'єктивний інтерес – це оцінка ступеня суспільної корисності явища матеріального світу, що не залежить від психоемоційного ставлення до нього суб'єкта. На думку А. Новрузова, інтерес можна розглядати в об'єктивному значенні з урахуванням того, що факти реальної дійсності мають пройти через свідомість людей, тому прийнятніше говорити про інтерес як об'єктивно-суб'єктивне явище [70].

Сучасні дослідники, посиляючись на загальноновизнану формулу, що для держави визначальним є суспільний інтерес, не відокремлюють державний від суспільного інтересу, об'єднуючи його в таку єдину категорію, як публічний (суспільний) інтерес. Так, Ю. Тихомиров визначає публічний інтерес як визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної

спільноти, забезпечення якої слугує умовою та гарантією її існування та розвитку. З юридичної точки зору публічний інтерес характеризується певними нормативними ознаками, що юридизують його за об'єктивними критеріями [60].

Суспільні інтереси являють собою основу життєдіяльності суспільства, спрямованої на збереження сили держави і здоров'я його народу. Вони не формуються випадково. Кожна держава характеризується власним життєвим шляхом, має своє внутрішнє і зовнішнє виправдання і вираз. У суспільних інтересах немов би втілений розум держави і народу, що складається у вірному розумінні як власної сутності й природи, так і природи та характеру зовнішнього оточення. В них виражена життєва потреба народу в самозбереженні як культурно-історичної спільноти, у підтримці стабільності основоположних суспільних і державних інститутів, у забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки держави. Потреба ця, у свою чергу, базується на геополітичному становищі держави, традиції, культурі і душі народу, його моральних цінностях, економічному укладі, тобто всьому тому, що складає опору будь-якої держави, уряду, фундамент його зовнішньої і внутрішньої політики.

В умовах правової держави, де основними принципами визнаються забезпечення прав і свобод людини, взаємна відповідальність держави та особи, верховенство права і закону, забезпечення публічного (суспільного) інтересу щодо приховування певної інформації за рахунок обмеження "приватного інтересу" на безперешкодний доступ до такої інформації, має здійснюватися за рахунок досягнення балансу між публічним інтересом (у сенсі об'єктивної дійсності) й об'єктивним інтересом громадян – розмірно до тих гарантованих законом прав і свобод, обмежень, яких вони зазнають у цілях досягнення загального блага. У такому контексті доцільно вести мову про правові механізми збалансування та усунення колізій між об'єктивними публічними і приватними інтересами.

З урахуванням викладеного, слід погодитися з О. Клименко, яка вважає, що правові дефініції на кшталт “загальні інтереси”, “загальне благо”, “суспільний інтерес” мають доволі широке смислове наповнення, що відкриває можливості для їхнього необґрунтовано розширеного тлумачення та залежать від ідеологічних настанов. Адже такі категорії, «де загальний інтерес конкретизується через ієрархію приватних інтересів», є надто аморфними і суб’єктивними для того, щоб їх викладати лаконічною і формалізованою мовою нормативно-правових актів. Насичення нормативно-правового акту деклараціями означає фактичну відсутність у нього будь-якої регулятивної сили. А це, у свою чергу, порушує основи побудови законодавства, призводить до появи недосконалих нормативно-правових актів, у яких відсутні механізми їхньої юридичної дії, створює прогалини, колізії у правовому регулюванні зазначених питань [54].

За європейськими стандартами принципове значення має визнання того, що обмеження державою прав людини є заходом, застосування якого продиктовано крайньою суспільною необхідністю, яка може бути зумовлена нагальними потребами як загального характеру – щодо забезпечення життєдіяльності суспільства, так і надзвичайного – у разі крайньої необхідності. Є очевидним, що такі випадки вимагають чіткої диференціації на законодавчому рівні, що також обґрунтовує доцільність упровадження різних правових механізмів забезпечення таких потреб. Так, науковці вважають, що юридична конструкція «суспільна необхідність» є самостійним правовим явищем, що вписується в контекст суспільних інтересів у значенні конституційних цінностей і виступає юридично завершеним і вичерпним критерієм для цілей встановлення конституційних обмежень прав і свобод людини, зокрема у формі обмеження доступу до державної таємниці [56].

Юридизація поняття «суспільна необхідність» на законодавчому рівні у співставленні з реально існуючими нагальними суспільними потребами, по-перше, забезпечить юридичну кваліфікацію останніх як умов правової дійсності, що обґрунтовує доцільність і вимагає від владних суб’єктів вжиття

відповідних заходів з охорони інформації, яка приховується в інтересах суспільства, по-друге, виступить правовою підставою для запровадження таких заходів. Юридичними критеріями суспільної необхідності обмеження доступу до інформації шляхом її засекречування, на нашу думку, слід визнати загальносуспільне значення мети (цілей) такого обмеження – забезпечення безпечних умов існування фізичної особи, суспільства та держави [70].

Запропоновані нами критерії фактично співпадають із підставами обмеження прав людини на доступ до інформації, закріпленими в Конституції України та міжнародно-правових документах.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 34 Конституції України здійснення цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання правосуддя і неупередженості правосуддя [49].

До міжнародно-правових документів, що визначають баланс особистих прав та компетенції держави у сфері інформаційних відносин, належать Загальна декларація прав людини та Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, п. 2 ст. 29 Загальної декларації вказує, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві». Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод встановлює, що «кожен громадянин може бути суб'єктом таких формальностей, умовностей, обмежень або покарань, які визначені законами, необхідними демократичному суспільству в інтересах національної безпеки країни та її

територіальної цілісності, громадської безпеки, запобігання заворушенням чи злочинності, захисту здоров'я, моралі, репутації, запобігання поширення інформації, одержаної конфіденційно» (п. 2 с. 10) [38].

При формуванні поняття державної таємниці окремі автори намагаються розкрити характер самих відомостей, віднесених до даного виду інформації, застосовуючи при цьому переліковий метод. При цьому спостерігається значне різноманіття підходів у вирішенні даного питання. Наприклад, Х. Ахметшин вважає, що «державну таємницю становлять відомості військового і економічного характеру, відомості про відкриття, винаходи і вдосконалення, та іншого роду відомості, які, за своїм змістом, мають військове значення для обороноздатності Радянської держави та перелічені у спеціальному переліку» [70].

За визначенням М. Тихомірова, до державної таємниці відносяться відомості військового, економічного та політичного характеру, які мають важливе державне значення і охороняються законом [86].

Сучасний російський дослідник В. Мазуров вважає, що державна таємниця – це відомості, що встановлюються та захищаються державою, мають відповідний до законодавства гриф секретності у сферах її військової, зовнішньополітичної, економічної, розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, незаконне отримання та розповсюдження яких може завдати шкоди безпеці Російської Федерації і тягне за собою відповідальність винних осіб у відповідності до діючого законодавства РФ [60, 25].

Відтак, перелік сфер, де можуть знаходитися відомості, віднесені до державної таємниці, являє собою змінну величину. Він може як розширюватися, так і звужуватися в залежності від різних зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на процеси, що відбуваються в державі. Тому спроба закріпити у визначенні вичерпний перелік сфер обігу (категорій) відомостей, що становлять державну таємницю, є малоефективною. Будь-яке визначення завжди буде мати суб'єктивно-

часовий характер і має постійно переглядатися після будь-яких суттєвих змін у зовнішній або внутрішній сферах державної політики.

Законодавче закріплення таких сфер служить гарантією дотримання законності, обмеження адміністративного свавілля під час засекречування інформації. Тому виходом з цієї ситуації може бути законодавче закріплення цих сфер не у дефініції “державна таємниця”, а в окремій статті Закону України “Про державну таємницю” або Зводі відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ [20]), у якості назв розділів. Це дозволить отримати більш універсальне визначення поняття державної таємниці та зберегти політичну та юридичну значимість найбільш важливих сфер суспільної діяльності для безпеки особи, суспільства та держави.

Ще одна характерна системна ознака наукових визначень державної таємниці – це її безпосередній зв’язок із настанням негативних наслідків або шкоди в результаті несанкціонованого поширення (витоку, розголошення) цих відомостей.

При цьому об’єкти, яким може бути завдана шкода, є різними: державна безпека, обороноздатність, інтереси країни, якісний стан військово-промислового потенціалу тощо. Проте таке звужене розуміння об’єкта не охоплює всіх рівнів цього поняття та пояснюється, перш за все тим, що термін “державна таємниця” здебільшого розглядається в якості показника суб’єкта суспільних відносин, якому завдається шкода від розголошення такої інформації (якщо таємниця державна, то і шкода завдається державі або окремим її елементам) [60, 25].

Аналіз відомостей, що становлять державну таємницю, доводить, що шляхом засекречування інформації захищаються не лише безпека держави, а й безпечні умови існування людей та їх соціальних утворень. Так, наприклад, розголошення відомостей про зв’язок ознак особи, стосовно якої проводяться або проведено заходи відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (зміна персональних даних або зовнішності чи місця проживання), з її попередніми індивідуальними

ознаками (стаття 4.1.4. ЗВДТ) чи відомостей про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять оперативно-розшукову, розвідувальну або контррозвідувальну діяльність (п. 4 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» [65]), створює безпосередню загрозу не державній безпеці, а конкретній особі, членам її родини, їхньому життю та здоров'ю, майну або іншим цінностям, що їм належать. Потрапляння у вільний обіг інформації про повний рецептурний склад, особливості технології виготовлення піроксилінових (балістичних, сферичних чи інших) порохів (боєприпасів), що виготовляються для військового озброєння (стаття 1.10.2. ЗВДТ), загрожує вже не одній особі, а життю та здоров'ю невизначеної кількості громадян, які можуть стати жертвами використання виготовлених завдяки цієї інформації вибухових речовин. Отже, державна таємниця – це узагальнюваний термін, під яким необхідно розуміти секретну інформацію, що приховується не лише в інтересах держави, а й окремих громадян та суспільства в цілому. Термін «державна» у словосполученні «державна таємниця» вказує на розпорядника прихованої інформації – державу, яка визначає режим її обігу, порядок доступу до неї, механізм засекречування та розсекречування, встановлює відповідальність за порушення порядку поводження з такою інформацією тощо [86].

За цих умов більшість науковців сходяться на тому, що при формуванні поняття державної таємниці більш раціональним вбачається застосування узагальнювального об'єкта, якому може бути завдано шкоди внаслідок несанкціонованого витоку такої інформації, зокрема, пропонується застосувати таке поняття, як національна безпека. Водночас такий підхід пов'язаний з іншою проблемою, а саме зі складністю визначення змісту самого поняття «національна безпека».

При всій очевидності та поширеності цього терміну він ще не став чітким концептом правових наук, тобто концептом з усталеним об'єктом, визначеними рамками застосування і т. ін. Проблема в тому, як зазначає Г.

Новицький, що національна безпека може досліджуватися з позицій досить широкого спектру гуманітарних і технічних наук. Кожна з цих наук, досліджуючи конкретну складову національної безпеки, може сформулювати власне визначення поняття «національна безпека» і, відповідно, оперувати ним. Намагання ж сформулювати згадане визначення в настільки загальному вигляді, щоб задовольнити всі можливі в сучасній науці підходи, є, з одного боку, безперспективними, а з іншого – абсолютно не потрібними, оскільки подібне визначення не можна застосовувати в конкретних галузях у сферах наук [63, 48].

Не меншого наукового та практичного значення набуває аналіз визначень цього поняття, закріплених у законах різних країн про охорону державної таємниці.

Так, у статті 1 Закону України «Про державну таємницю» під цим поняттям розуміється – «вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою» [65].

Законодавчо закріплені поняття «державна таємниця» не позбавлені тих же вад, що й наведені вище його доктринальні визначення, а саме – зв'язок цих відомостей із шкодою для національної безпеки держави, а також наявність переліку конкретних предметних областей (сфер), у яких можуть утворюватися відомості, що становлять державну таємницю. При цьому закріплені у законах різних країн визначення державної таємниці дуже схожі і фактично дублюють одне одного, що може пояснюватися свідомим запозиченням.

Дотримання законодавства у сфері охорони державної таємниці полягає в утриманні від скоєння дій, що заборонені законом, тому дефекти конструювання та використання дефініції “державна таємниця” значно знижують ефективність правового впливу нормативних документів у цій

сфері. Нерозуміння чи неправильне розуміння суб'єктом законодавчого припису в силу його складного викладення чи двозначності унеможлиблює виконання певної заборони належним чином. Звідси випливає, що законодавець повинен чітко відображати в нормі, яка ним формулюється, суттєві, такі, що мають істотне значення, ознаки, не допускаючи неадекватності їх реаліям, протиріччям тощо. Наскільки чітким, однозначним та зрозумілим є це формулювання, настільки чітким, однозначним і зрозумілим є закон, настільки ефективною буде його дія [70].

1.2. Історичний розвиток кримінально-правової регламентації відповідальності за розголошення державної таємниці в Україні

Поняття таємниці відоме з найдавніших часів. Будучи різновидом інформації, таємниця супроводжувала суспільство протягом всього його розвитку. Так, наприклад, поняття «таємниця» неодноразово згадується в різних релігійних біблійних текстах, що виділяють таємницю Христа (Кол. 4: 3), (Еф. 3: 2–5), таємницю Церкви (Еф. 3: 9–10), (Еф. 5: 32), таємницю віри «в чистій совісті» (1 Тим. 3: 9) [60, 18]. Із створенням найдавнішої державності у наших предків (східних слов'ян) її правителі створювали спеціальні закони для захисту як державних, так і суспільних інтересів. Державна таємниця є одним із найдавніших інститутів кримінального права, адже необхідність захисту державно-значущої інформації виникає одночасно з появою самої держави. Не виключенням в цьому плані була і Київська Русь – державне утворення, що виникло в IX ст. в Східній Європі на території Середнього Подніпров'я [30, 147].

Основним джерелом давньоруського права став збірник Ярослава Мудрого під назвою «Руська Правда», виданий у 1036 році. Питання про таємницю не було предметом регулювання спеціальних правових актів того часу, хоча слово зі сфери «таємного» використовувалося ще в Руській Правді (тать) [25, 21–22]. Як стверджує Г. Р. Рустемова, слово «таємниця» має давньоруське походження і спочатку використовувалося в чоловічому роді «тай» [70, 240]. Однак, «Руська правда» не містила норм, які б встановлювали відповідальність за збирання і поширення секретних відомостей. У XV ст., коли більша частина українських земель була включена до складу Великого князівства Литовського, на її територію поширюється дія Литовських Статутів (1529, 1566 та 1588 рр.). Як стверджує Н. В. Атаманова, «Литовські статuti були важливим джерелом права на українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох

норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі...» [3, 24]. В Литовських статутах вперше встановлюються норми, спрямовані на регулювання інституту таємниці. Так, у системі особистих немайнових відносин того часу чільне місце посідали особиста таємниця та таємниця сімейного життя [5, 76]. Визнавалися вони лише за представниками привілейованих і середніх верств населення. Однак, цей інститут був відомий лише цивільному, а не кримінальному праву. В середньовіччі з'являється новий вид інформації, що активно захищався нормами тогочасного права – державна таємниця. Починає формуватися нормативна база, яка регулювала охорону державної таємниці. У Литовському статуті 1588 року містилася спеціальна стаття, яка передбачала відповідальність за розголошення державної таємниці. Так, в розділі 1 артикулу 3 Литовського статуту Великого князівства Литовського 1588 р., мова йде про злочини проти престолу. Цим документом передбачалася страта за листування з ворогом і повідомлення йому відомостей, які могли б завдати шкоди державі: «Хто б с неприятельми нашими поразуменье мел, листы до них або послы радечи против нас, государя и Речи Посполитой, або осерегаючи слал ... такова чести отсудить и горлом карать» [70, 449].

З вищенаведеного випливає, що інститут охорони державної таємниці вже отримав своє законодавче закріплення. Причому за розголошення державної таємниці встановлювалася смертна кара, що свідчило про те, що дане злочинне діяння було тяжким. У Війську Запорізькому діяли норми звичаєвого права, хоча значний вплив на регулювання суспільних відносин мали і Литовські статuti. Разом з тим, були вироблені певні принципи захисту військової таємниці. У 1648 році Б. Хмельницький зазначав: «А військова справа така: коли мисль буде йти на війну, щоб тої мислі ніхто не відав і недруг би не остерігався» [42, 119]. Він максимально обмежував коло осіб, які мали доступ до військово-політичних документів.

Отже, Литовські статuti – пам'ятки українського законодавства, які вперше закріпили положення про особисту, сімейну та державну таємниці.

Причому кримінальна відповідальність встановлювалася лише за порушення останньої. Інші види охоронюваних таємниць Литовськими статутами врегульовано ще не було. Звичаєві норми Запорізької держави знали інститут військової таємниці. Однак, у зв'язку із короткотривалістю цього державного утворення, звичаєве право не розвинулось у систему, а було замінене нормами чужого права. Тому захист військової таємниці, як інститут кримінального права, не отримав належного законодавчого закріплення. З ліквідацією Гетьманщини частина українських земель увійшла до Російської імперії, а норми російського права поширилися на приєднані території. Входження українських земель до складу Російської імперії супроводжувалося зміною законодавчого регулювання, зокрема в сфері кримінально-правової охорони таємниці. Визначною пам'яткою права XVII–XVIII ст. було Соборне Уложення 1649 р. (далі – Уложення 1649 р.) Цей нормативний акт набув статусу кодексу в очах дослідників завдяки систематизованому розташуванню норм права за предметами злочинів. Уложення 1649 р. вперше у вітчизняній історії закріпило право на захист сімейної та особистої таємниці та встановило заборону на втручання «державних людей» в названу сферу при здійсненні правосуддя [26,14].

Однак якщо враховувати те, що Уложення 1649 р. було джерелом феодального права, то ним, в першу чергу, захищалися інтереси феодалів, в тому числі, їх сімейна та особиста таємниці. Соборне уложення 1649 року знало й інститут державної таємниці. Глава II мала назву «Про государеву честь, і як його, государеве, здоров'я оберігати» містила ст. 2, де мова йшла про державну зраду, однією з форм якої була видача державної таємниці: «...кто царского величества с недруги учнет... советными грамотами ссылатца...» [1, 10]. А в главі 7, статті 20, було встановлено: «А будет кто, будучи на государеве службе в полке, уч нет изменою ис полков преезжати в неприятельские полки, и в неприятельских полках сказывать про вести и про государевых ратных людей» [68, 95].

Звідси можна зробити висновок, що «відомості», які стосуються державних справ і «государевих ратних людей», є інформацією, що представляла інтерес для держави, і, як наслідок, розголошення якої тягне за собою покарання, і відповідає ознакам державної таємниці.

Варто звернути увагу на те, що поштовхом для формування такої специфічної категорії відомостей були військові дії, під час яких їх розголошення наносило непоправної шкоди. Тому, керуючись такими вузькими цілями, законодавець вважав за необхідне їх захищати на державному рівні. Звідси можна зробити висновок, що «відомості», які стосуються державних справ і «государевих ратних людей», є інформацією, що представляла інтерес для держави, і, як наслідок, розголошення якої тягне за собою покарання, і відповідає ознакам державної таємниці.

Відтак, поштовхом для формування такої специфічної категорії відомостей були військові дії, під час яких їх розголошення наносило непоправної шкоди. Тому, керуючись такими вузькими цілями, законодавець вважав за необхідне їх захищати на державному рівні. Основним джерелом права в 1840–1842 рр. був Звід законів Російської імперії (далі – Звід законів 1840–1842 рр.), в Книзі 1 тому XV якого містилися закони кримінальні, що, зокрема, стосувалися таємниці особистого життя. Звід законів 1840–1842 рр. забороняв посадовим особам розголошувати державні таємниці, під страхом смертної кари або каторги [25,19].

В порівнянні з Уложенням 1649 року Звід законів 1840–1842 рр. не деталізував особливості охорони державної таємниці, а тільки систематизував кримінальні норми цього правового інституту. Єдиним нововведенням було те, що суб'єктом розголошення державної таємниці виступали посадові особи. Уложення 1903 року також містило спеціальну главу IV «Про державну зраду», в якій знайшли закріплення положення про охорону державної та військової таємниці, як різновиду першої [65,185]. Кримінальна відповідальність встановлювалася в ст. 108 «Шпигунство»,

відповідно до якої було дане розширене тлумачення цього злочину. Однак найбільш детально захист державної таємниці регламентовано в ст. 112.

Вперше за три століття з моменту появи інформації, що охороняється в законі, дано легальне визначення державної таємниці, під якою розуміється «не всяка таємниця, а лише таємниця порядку управління або така, що має загальнодержавне значення». Також державна таємниця мала свої різновиди, до яких належали: 1) завідомо такі, що «підлягають зберіганню в таємниці урядові розпорядження»; 2) таємниці, що стосуються зовнішньої безпеки Росії, тобто таємниці, оприлюднення яких передбачено, як державна зрада; 3) таємниці дипломатичні; 4) таємниці військові. Державна таємниця, що становила собою «урядові розпорядження» і позначена в цьому списку першим видом, деталізується в статті 653, яка забороняє розголошення «урядових розпоряджень, відомостей або документів, що повинні свідомо зберігатися в таємниці». За розголошення державної таємниці передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі. Отже, наступний етап розвитку законодавства про кримінально-правову охорону таємниці характерний розширенням і деталізацією норм про кримінальну відповідальність за порушення різних видів таємниць.

Прийняте в 1903 році Кримінальне Уложення покликане було замінити собою всі попередні кримінальні закони. Однак, воно так і не вступило в юридичну силу на всій території Російської імперії. Хоча цим кримінально-правовим актом було внесено низку суттєвих змін, які стосувалися кримінальної відповідальності за порушення таємниці. Характерною була поява кваліфікованих складів порушення таємниць, що сприяло більш широкій диференціації кримінальної відповідальності за дані діяння. У період розвитку української державності (1917–1918 рр.) важливе значення мали Універсали, видані УЦР – представницьким органом українських політичних об'єднань. Третій Універсал (1917 р.) проголошував право на свободу слова, друку, яке обмежувалось лише в інтересах національної безпеки. Правовому захисту підлягає інформація про приватне життя особи.

Конституція УНР проголошувала, що «домашнє огнище призначається недоторканим, а входження до нього можливе лише у невідкладних випадках за дозволу суду». Встановлюється таємниця листування (листова тайна), гарантом забезпечення якої виступала держава. Заборонялося «відкривати листи без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених» [27].

Однак закріплення охорони таємниці кримінально-правовими нормами не відбулося і у галузі кримінального права ще діяло дореволюційне законодавство. Перші радянські кримінальні кодекси УРСР 1922 та 1927 рр. відповідали духу часу щодо захисту особистих та сімейних прав: ці джерела не визнавали об'єктом кримінально-правової охорони ані особисту, ані сімейну таємницю, ані таємницю кореспонденції. Як слушно зауважила Є. А. Клюкіна «проблема 50 взаємовідносин держави і людини в їх особистому житті як і раніше залишалася непопулярною, а з певних питань – просто забороненою. Розумні межі свободи в сфері особистого життя постійно звужувалися» [47, 200].

Відсутніми були норми, які регулювали б особливості захисту особистої таємниці та таємниці кореспонденції. Однак, відповідальність за порушення таємниці листування встановлювалася в Статуті поштового, телеграфного, телефонного та радіозв'язку, прийнятому постановою РНК СРСР від 15 лютого 1929 року [221, 18].

Зі встановленням в УРСР радянської влади норми про захист професійних конфіденційних відомостей на кілька десятиліть виявилися виключеними з кримінальних законів. В провладних та наукових колах того часу точилася дискусія щодо доцільності збереження лікарської таємниці. Прихильники скасування цього інституту вважали його пережитком буржуазної медицини. Одним з перших посадовців, хто підтримав курс на знищення лікарської таємниці був нарком охорони здоров'я С. О. Семашко, який стверджував, що «лікарської таємниці не повинно бути. Це витікає з нашого основного гасла, що хвороба не ганьба, а нещастя... Кожен лікар повинен сам вирішувати питання про межі цієї «таємниці» [84, 101].

Однак з часом С. О. Семашко згодом визнав помилковість своїх попередніх переконань щодо скасування лікарської таємниці, при цьому зазначаючи, що «лікар зобов'язаний берегти таємницю, довірену йому пацієнтом, інакше підривається довіра хворого до лікаря, але якщо збереження таємниці загрожує інтересам тих, що оточують, колективу, лікар не повинен зв'язувати себе таємницею» [69, 95].

У КК УРСР 1922 р. кримінальна відповідальність була передбачена тільки за розголошення державної, військової таємниць та економічних відомостей, що не є за своїм змістом спеціально охоронюваною державною таємницею, але не підлягають розголошенню у зв'язку з прямою заборонаю закону чи розпорядженням керівників відомств, установ і підприємств [23, 66–67].

Разом з тим, Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. ще не містив визначення державної таємниці [83, 218]. Як зазначає В. А. Мазуров, на той час нагальною потребою було ухвалення нормативного акта, що розкривав би поняття державної таємниці. В ухвалі ЦВК РНК від 14 серпня 1925 р. «Про шпигунство, а також про збирання і передачу економічних відомостей, що не підлягають оголошенню» вперше вказувалося, що державною таємницею, яка спеціально охороняється, вважаються відомості, наведені в особливому переліку, затвердженому РНКСРСР 27 квітня 1927 р. [59, 43].

В 20-их рр. ХХ ст. підкреслювався особливий характер військових відомостей. Разом з тим, як стверджує В. М. Чередник, спеціальної норми, що передбачала відповідальність військовослужбовців за розголошення військової таємниці не було, але розголошення таємної інформації і стратегічних планів визнавалось одним із можливих наслідків військового посадового злочину, що зазначалося у ст. 209 КК УРСР 1922 р. [81, 108]. Особливістю кримінального законодавства цього періоду було те, що військовослужбовці не несли відповідальності за розголошення державної таємниці, крім випадків зради Батьківщині чи шпигунства [57, 6]. Це було прогалиною законодавства, що негативно позначалось на судовій практиці,

коли випадкам розголошення державної таємниці посадовими і іншими особами давалась неправильна кваліфікація за аналогією зі шпигунством. 28 грудня 1958 р. були прийняті спеціальні Закони СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» та «Про кримінальну відповідальність за військові злочини». Особливістю було те, що Законами введено кваліфіковані види розголошення державної таємниці втрати документів, що містять державну таємницю [81, 110]. Суттєвим нововведенням ст. 12 Закону «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» стало встановлення диференційованої відповідальності за розголошення державної таємниці залежно від того, чи не спричинило воно тяжкі наслідки.

Таким чином, в період встановлення радянської влади в 20-50-их рр. ХХ ст. інститути захисту особистої, сімейної та професійної таємниць були скасовані. Комерційна таємниця була трансформована в державну. Найбільшого розвитку зазнав інститут захисту державної та військової таємниці. Це пояснювалося пріоритетністю державних інтересів над особистими. В КК УРСР 1960 р., який був введений в дію в 1961 р. дещо покращилась ситуація із кримінально-правовою охороною окремих видів таємниці. Так, в КК УРСР 1960 р. були відображені злочини, що посягали на особисте життя громадян. Зокрема, в главі «Злочини проти політичних та трудових прав громадян» ст. 135 встановлювала відповідальність за порушення таємниці листування. Пізніше, після прийняття Конституції УРСР 1978 року, ст. 135 була доповнена і відповідальність встановлювалась не тільки за порушення таємниці листування, але й телефонних переговорів та телеграфних повідомлень громадян. КК УРСР 1960 р. не містив складів злочинів, які б передбачали кримінально-правовий захист службових секретів. Змінами, внесеними у 1984 р. його було доповнено ст. 68-1 «Передача іноземним організаціям відомостей, що становлять службову таємницю», яка встановлювала відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, що становлять службову

таємницю. Так, кримінально-карним визнавалося розголошення в залежності від суб'єкта, що одержує доступ до службової таємниці, і наявності шкоди зовнішній безпеці держави [72, 278]. В інших випадках за розголошення службових відомостей і заподіяння шкоди іншим інтересам, у тому числі інтересам радянської державної служби, встановлювалась лише дисциплінарна відповідальність винних осіб [45, 146]. Якщо вести мову про державну таємницю, то норми загальносоюзного закону «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 1958 р., в тому числі і щодо розголошення державної таємниці, без будь-яких змін увійшли до КК УРСР [85, 30]: зокрема, розголошення державної таємниці (ст. 67 КК УРСР) та втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 68 КК УРСР). Відповідальність за розголошення військової таємниці або втрату документів, що містять військову таємницю була встановлена в главі XI «Військові злочини» Особливої частини КК УРСР. Кримінально-правова охорона військової таємниці передбачалась ст. 56, 57 та 253. Предметом цих злочинів виступала військова таємниця [22, 74-76]. Відповідно до ст. 253 військова таємниця включала в себе:

- 1) відомості військового характеру, що становили державну таємницю;
- 2) відомості військового характеру, що не становили державну таємницю, але які не підлягали розголошенню.

Підсумовуючи історико-правові особливості розвитку інституту охорони таємниці в період радянської влади можна зробити висновок, що в 20–50-их років (час найбільшого розквіту тоталітаризму) в УРСР за відсутності законодавчого закріплення складу злочину в сфері захисту особистих прав, дії осіб, спрямовані на порушення особистої та сімейної таємниці, таємниці кореспонденції, не могли бути визнані злочинними. Щодо регулювання суспільних відносин в сфері охорони інформації обмеженого доступу, найбільш розробленим інститутом кримінального права була державна таємниця та її охорона. Поряд з державною законодавчо закріплювалась охорона службової та військової таємниці.

1.3. Особливості охорони державної таємниці законодавством зарубіжних країн

Під час становлення та розвитку держави виникає необхідність у захисті інформації, саме тієї інформації, від якої залежить безпека громадян і обороноздатність держави. Базові основи забезпечення охорони державної таємниці закладені в законодавстві відповідної держави, детальний аналіз якого дає змогу сформувати загальну картину й уявлення про систему заходів у цій сфері. Так, питання здійснення охорони державної таємниці в Естонії регулюється Законом «Про державну таємницю та секретну інформації іноземних держав» (State Secrets and Classified Information of Foreign States Act). Відповідно до цього Закону, державна таємниця – інформація, яка вимагає охорони від розкриття в інтересах національної безпеки або міжнародних відносин Естонії, за винятком секретної інформації іноземних держав. Залежно від ступеня секретна інформація поділяється на: інформацію з обмеженим доступом, конфіденційну інформацію, секретну інформацію, інформацію із грифом «Цілком таємно» [63, 1].

За естонським підходом до класифікації державної таємниці та її охорони у сфері національної оборони вона поділяється на:

1) інформацію, що стосується підготовки, управління й операції національної оборони, крім інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії;

2) інформацію про підготовку й операції з мобілізації, за винятком інформації, розкриття якої не завдасть шкоди безпеці Естонії;

3) інформацію про запас, необхідний для організації мобілізації, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії, або яка підлягає розголошенню за договором;

4) відомості, що стосуються військової зброї та боєприпасів естонських військ і Ліги оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б

шкоди безпеці Естонії, або яка підлягає розголошенню за міжнародним договором;

5) інформацію, зібрану з радіолокаційних інформаційно-спостережних систем військ оборони;

6) інформацію щодо винаходів і досліджень, що проводяться для цілей громадського захисту, та їх результатів, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії;

7) відомості, зібрані структурним підрозділом сил оборони, які займаються розвідкою та контррозвідкою, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії;

8) інформацію про склад, функції та розподіл бюджету структурного підрозділу сил оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії;

9) відомості про збір таємної інформації структурним підрозділом сил оборони, включаючи інформацію про методи збору інформації та про об'єкти, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії;

10) інформацію про міжнародне співробітництво з питань розвідки та контррозвідки, що проводяться силами оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії;

11) інформацію про військово-географічні райони сил оборони та Ліги оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії [63, 2].

Зазначена інформація класифікується як секретна, службова або цілком таємна протягом строку від десяти до п'ятдесяти років. Віднесення інформації або відомостей до державної таємниці закінчується:

1) після спливу строку, протягом якого інформація вважалась державною таємницею;

2) після настання події;

3) у разі дострокового припинення віднесення інформації до державної таємниці [63, 5].

Серед позитивних особливостей системи охорони державної таємниці в Естонії відзначається також детальний опис процедури допуску до державної таємниці, із зазначенням формдокументів для його оформлення, визначенням обов'язків суб'єктів державної таємниці, процесу зниження чи підвищення ступенів секретності й особливостей зберігання носіїв державної таємниці. Це пов'язано насамперед із тим, що після розпаду Радянського Союзу Естонія обрала собі за орієнтир європейські країни [29, 20].

Законодавство Естонії ґрунтується на базовому Законі «Про державну таємницю та секретну інформацію іноземних держав», де зазначається, що державною таємницею є інформація, яка належить державі, перебуває під контролем держави, створена нею або для неї [49, 118]. Порівнюючи законодавство України й Естонії у сфері класифікації охорони державної таємниці, можна зробити висновок, що законодавство обох держав містить чітку класифікацію інформації, що становить державну таємницю за видами, підвидами та строком охорони таких відомостей. Проте, якщо в Естонії це здійснено на рівні законодавчого акта – Закону «Про державну таємницю та секретну інформацію іноземних держав», то в Україні загальний перелік інформації, що становить державну таємницю, міститься в Законі «Про державну таємницю», а більш детальна класифікація такої інформації у сфері безпеки й оборони та строк її охорони врегульовано на підзаконному рівні – Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженим наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440. Крім цього, якщо у відповідному естонському Законі чітко визначено можливі ступені секретності цієї чи іншої інформації у сфері охорони державної таємниці, часові межі її охорони, то в Україні існує певна диспозитивність у цьому питанні, вирішення якого віднесено на розсуд державного експерта з питань таємниць або колегії державних експертів із питань таємниць. Ще однією відмінністю законодавства Естонії у сфері охорони державної таємниці від

аналогічного українського є те, що в Естонії існує більш широкий поділ інформації залежно від ступеня секретності та більш тривалий строк дії рішення про віднесення тієї чи іншої інформації до державної таємниці. Ефективна організація захисту державних таємниць в Естонії забезпечується: встановленням кримінальної (дисциплінарної) відповідальності за порушення процедури доступу до державних таємниць, порушення вимог обробки державних таємниць і носіїв секретних відомостей, а також за незаконне розсекречення державних таємниць; захистом державних таємниць від незаконного розсекречення; згодою на дотримання вимог, установлених для обробки державних таємниць і секретних носіїв [70, 327]. За розголошення державної таємниці чи секретної інформації іноземних Здержав Кримінальним кодексом Естонії встановлена відповідальність у виді ув'язнення до п'яти років, а якщо злочин учинено юридичною особою – накладенням штрафу [51, 55]. Також в Естонії передбачена кримінальна відповідальність за публікацію державної таємниці або секретної інформації іноземних держав через необережність у виді ув'язнення до одного року, злочин, учинений юридичною особою, карається накладенням штрафу [51, 55].

Варто зауважити, що в Особливій частині Кримінального кодексу Республіки Естонія не зазначено розмір штрафу, який застосовується до юридичної особи в разі вчинення того чи іншого злочину. Мінімальні та максимальні розміри штрафу, які можуть застосовуватися до юридичної особи, встановлюються Загальною частиною Кримінального кодексу Естонії і становлять від чотирьох до шістнадцяти мільйонів євро [51, 7].

Серед позитивних особливостей охорони державної таємниці в Естонії через інститут кримінальної відповідальності, які відрізняють її від інших Балтійських пострадянських країн, Д. С. Усов зазначає такі: визначення як ознак складу злочину відомостей різних ступенів секретності, відсутність спеціальних ознак суб'єкта злочину, передбачення як об'єктивну сторону складу злочину не тільки розголошення певних відомостей, а й видачу

незаконного дозволу на доступ до відомостей, що становлять державну таємницю [76, 106]. Загалом, якщо порівнювати санкції статей Кримінального кодексу України та Кримінального кодексу Естонії, передусім за порушення у сфері охорони державної таємниці, то можна зробити висновок, що відповідальність в Україні й Естонії за такі порушення практично ідентична. Переходячи до характеристики французького законодавства в досліджуваній сфері, зазначимо, що правові основи діяльності щодо охорони державних таємниць у Франції були закладені в 1960 р., коли держава увійшла до «ядерного клубу» – групи ядерних держав. 4 липня 1960 р. ухвалений указ про таємниці, в якому давалося досить широке трактування поняття, що визначає секретність відомостей [77, 125]. Сьогодні у Франції секретною є інформація оборонного значення, яка за ступенем секретності поділяється на три рівні:

- конфіденційна оборонна – інформація, розголошення якої вважається потенційно небезпечним для національної оборони або може призвести до розкриття інформації, віднесеної до більш високого рівня безпеки;

- секретна оборонна – інформація, розголошення якої може завдати істотної шкоди національній обороні, що не може поширюватися без дозволу відповідних органів влади, крім виняткових ситуацій;

- надзвичайно секретна оборонна – інформація, розголошення якої вважається вкрай небезпечним для національної оборони, жодна організація не має права здійснювати зберігання, передачу, відображення або знищення інформації цього рівня секретності без дозволу прем'єр-міністра Франції або секретаря національної оборони, часткове або вибіркоче відтворення цієї інформації також суворо заборонено [50, 39]. Менш чутлива з погляду оборони інформація у Франції визначається як «захищена» і підрозділяється на такі рівні (за зростанням): незахищена (Non Prot); поширення обмежене адміністрацією (Diffusion restreinte administrateur);

- поширення обмежене (Diffusion restreinte);

- конфіденційно, для молодших службовців (Confidentiel personnels Sous-Officiers);

- конфіденційно, для службовців (Confidentiel personnels Officiers) [53, 38].

Кримінальний кодекс Франції [54] передбачає відповідальність за такі злочини у сфері охорони державної таємниці:

– ведення розвідки з іноземною владою, з іноземним або іноземним контрольованим підприємством чи організацією або з їхніми агентами з метою спровокувати військові дії або акти агресії проти Франції, що карається тридцятьма роками позбавлення волі і штрафом у розмірі 450 000 євро;

– збирання з метою доставки іноземній державі, іноземному чи підконтрольному іноземному підприємству або організації або їхнім агентам інформації, процесів, об'єктів, документів, комп'ютерних даних або файлів, використання, розголошення чи розкриття яких, імовірно, може

підірвати основні інтереси нації, що карається десятьма роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 150 000 євро;

– здійснення на користь іноземної влади іноземним або підконтрольним іноземним підприємством чи організацією або їхніми агентами діяльності з метою придбання або доставки пристроїв, інформації, процесів, предметів, документів, комп'ютеризованих даних чи файлів, використання, розголошення чи розкриття яких може зачіпати основні інтереси нації, що карається десятьма роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 150 000 євро.

Цікавим є те, що у Франції рівні класифікації відомостей, технологій, предметів, документів, інформаційних даних або даних картотек, що мають характер таємниці національної оборони, згідно з якими організована їх охорона, визначаються декретом Державної ради [56, 352].

Проаналізувавши відповідальність за порушення охорони державної таємниці, передбачену законами про кримінальну відповідальність Франції

та України, можна зробити висновок, що французьке законодавство більш суворе, ніж українське. Відповідно до Кримінального кодексу України, за злочини у сфері охорони державної таємниці передбачена кримінальна відповідальність у виді обмеження волі або позбавлення волі, лише в деяких випадках – позбавлення права займатись певною діяльністю, не передбачає фінансових санкцій, як це передбачено у Франції. Законодавство Франції порівняно з українським має ширший перелік секретної інформації у сфері оборони, у Франції секретна інформація оборонного значення додатково за ступенем секретності поділяється на три рівні (конфіденційна оборонна, секретна оборонна та надзвичайно секретна оборонна), чого немає в українському законодавстві. Крім того, ураховуючи необхідність розвитку України у сфері оборони, вважаємо за необхідне систематизувати, за прикладом Франції, перелік секретної інформації у сфері оборони, поділивши її на три рівні: конфіденційна оборонна, секретна оборонна, надзвичайно секретна оборонна.

Висновки до розділу 1

Узагальнення наукових розробок з питань охорони таємниці нормами кримінального права дає можливість запевнити, що окремі положення захисту таємниці отримали належну увагу серед науковців сучасності. Основними напрямками дослідження були: історія становлення та розвитку інституту відповідальності за розголошення окремих видів таємниці; питання кваліфікації злочинів, пов'язаних з охороною таємниці; призначення покарання за посягання на таємницю. До переліку найбільш дискусійних питань належать: визначення поняття таємниці; використання різних критеріїв для класифікації таємниці, що охороняється нормами кримінального права; межі кримінально-правової охорони таємниці; розмежування окремих видів таємниць, що охороняються кримінальним правом; доцільність декриміналізації та криміналізації окремих видів таємниць.

В історії вітчизняного кримінального законодавства можна простежити складний і суперечливий процес становлення на теренах України норм кримінального законодавства, що передбачали встановлення кримінальної відповідальності за посягання на таємницю. Розвиток інституту таємниці в кримінальному законодавстві був пов'язаний з конкретним історичним періодом, від якого залежало визнання чи нівелювання захисту певних суспільних відносин. Формально першим різновидом таємниці, яка охоронялася в найдавніші часи була державна таємниця, яка була притаманна періоду зародження української державності і виникнення на теренах України держави під назвою Київська Русь. Хоча юридичного закріплення на той час ще не було. Згодом, в період становлення Великого князівства Литовського, відбувається диференціація таємниці. Так, в Литовських Статутах знаходимо згадки про державну, особисту таємницю та таємницю сімейного життя. Причому кримінальна відповідальність

встановлювалася лише за порушення державної таємниці. Вже у XIX ст. в правових пам'ятках відбувається подальша диференціація кримінальної відповідальності за посягання на різного роду таємниці.

Своє юридичне закріплення в пам'ятках кримінального законодавства знайшла таємниця кореспонденції, комерційна таємниця тощо. Положення, що регулювали охорону таємниці, простежувались у таких історичних правових актах, як Литовські Статути, Соборне Уложення 1649 р., Звід законів Російської імперії 1840–1842 рр., Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та 1885 р., Кримінальне уложення 1903 р., Австрійський кримінальний кодекс 1852 р., КК УРСР 1922, 1927 та 1961 рр. В окремих кримінально-правових пам'ятках XIX–XX ст., зокрема Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845, 1885 рр. та Кримінальному уложенні 1903 р. чітко систематизується відповідальність за розголошення різних видів таємниць. В останньому види таємниці, що охоронялися кримінальним законодавством, окрім приватної та державної, були згруповані в главі XXIX «Про розголошення таємниць». Такий підхід законодавця того часу був прогресивним. Дослідження історико-правового інституту охорони таємниці свідчить, що, незважаючи на довготривалий досвід його становлення, питання створення оптимальної моделі відповідних кримінальних норм, сьогодні залишається не вирішеним. Тому окремі законодавчі підходи історико-правової спадщини щодо встановлення кримінального захисту таємниці можуть бути використані для корегування та удосконалення діючих кримінально-правових норм.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ РОЗГолошення ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО ДІЯННЯ

2.1. Об'єкт та об'єктивна сторона розголошення державної таємниці у кримінальному праві України

Дослідження об'єкта злочину є важливим з огляду на те, що правильне визначення об'єкта злочину має визначальне значення для криміналізації та декриміналізації діянь, правильної оцінки суспільної небезпеки злочину та розмежування складів злочинів, що своєю чергою зумовлює правильну кримінально-правову кваліфікацію та правильне призначення покарання. Вчення про об'єкт злочину в науці кримінального права є одним із найголовніших та найскладніших. Це пов'язано з тим, що немає єдиної загальноприйнятої та беззаперечної концепції об'єкта злочину, яка б відповідала тенденціям теорії та потребам практики. Концепції, які сьогодні існують у науці кримінального права, суперечать одна одній та є заідеологізованими.

Серед науковців існують такі підходи до того, що варто розуміти під об'єктом злочину:

- 1) суспільні відносини (М. Й. Коржанський, В. Я. Тацій);
- 2) цінності (С. Б. Гавриш, Є. В. Фесенко);
- 3) людина (О. Ф. Кістяківський, Г. П. Новоселов);
- 4) благо (А. В. Наумов);
- 5) соціальна безпека (А. В. Наумов);
- 6) правовідносини (С. Я. Лихова) [54].

Слід погодитися із думкою П. П. Андрушка, згідно з якою жодну із концепцій об'єкта злочину не можна вважати єдино правильною («істиною в

останній інстанції»), кожна із них має право на існування, оскільки має як позитивні об'єктивно беззаперечні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, перш за все з методологічного погляду [10, 46].

З часом розвинулися альтернативні підходи до розуміння об'єкта злочину. Так, Г. П. Новоселов об'єктом злочину визначив людей, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, в інших – як певна множинність осіб, наділених чи не наділених статусом юридичної особи, у третіх – як соціум (суспільство) [10, 51].

С. Б. Гавриш вважає, що об'єктом злочину є правове благо як певна цінність, тобто матеріальні явища: життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти тощо [12, 49-56].

На думку, П. С. Матишевського, об'єкт злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом [44, 128].

В. Є. Фесенко вважає об'єктом злочину цінності, що охороняються законами, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким завдається або може бути завдана шкода [10, 14–16].

Найбільш усталеною є концепція «об'єкт злочину – суспільні відносини», оскільки більшість науковців у своїх наукових дослідженнях дотримуються саме цього підходу. «Друге місце» за цим самим критерієм належить цінностям як об'єкту злочину. Також деякі науковці у своїх наукових дослідженнях використовують ці два підходи одночасно, не надаючи переваги якомусь із них [82].

Безперечно, на перший погляд, підхід «об'єкт злочину–цінності» повинен найбільше відповідати принципам правової держави та громадянського суспільства. Поряд із цим об'єкт злочину є теоретичною конструкцією, яка має свою передісторію і тісно пов'язана власне з суспільними відносинами, оскільки саме цей підхід найдовше розвивався та вдосконалювався в наукових працях, присвячених об'єкту злочину.

Зокрема, дотримуючись підходу «об'єкт злочину – суспільні відносини», можна досконало розкрити структуру об'єкта злочину, механізм

заподіяння шкоди об'єктові злочину і відшукати правильне місце для предмета злочину та потерпілого. Крім того, підхід «об'єкт злочину – суспільні відносини» найбільш гармонійно узгоджується з іншими теоретичними інститутами у кримінальному праві України [82].

У науці кримінального права прийнято класифікувати об'єкт злочину за вертикаллю на: зальний, родовий, безпосередній та в окремих випадках на видовий (інтегрований).

Безпосередній об'єкт розголошення державної таємниці – суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки. При посяганні на цей об'єкт може заподіюватися шкода військовому, економічному, науковому потенціалу держави. Тому зберігання державної таємниці або конфіденційної інформації – одна з гарантій незалежності України, її недоторканності та національної безпеки.

З об'єктивної сторони складу розголошення державної таємниці вирішальне значення має перш за все поняття «розголошення». Кримінальне законодавство України не визначає цього поняття й способів вчинення даного злочину. Втім правильне розуміння поняття розголошення дає можливість встановити коло діянь, які з об'єктивної сторони утворюють склад вказаного злочину, дозволяє відмежувати його від суміжних з ним складів, а також чітко визначити момент, коли розголошення державної таємниці вважається закінченим [57].

Відтак, розголошення державної таємниці слід розглядати як таке діяння (дію або бездіяльність) особи, внаслідок якого секретна інформація, що була їй довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, була сприйнята хоча б однією сторонньою особою. Розголошення шляхом активних дій – це будь-яка форма передачі відомостей, які становлять державну таємницю, сторонній особі, що дозволило їй сприйняти такі відомості.

Так, розголошення державної таємниці може відбутися в усній формі (у відкритому публічному виступі – лекції, доповіді; у довірчій бесіді; під час розмови чи суперечки в громадському транспорті, на вулиці, в іншому місці в присутності сторонніх осіб тощо), у писемній формі (при листуванні; у відкритих публікаціях; у записах на не облікованих аркушах відомостей, що становлять державну таємницю, і наступній їх втраті і т. ін.), у формі наочної демонстрації чи умисної передачі стороннім особам для передруку, ознайомлення або іншого використання матеріальних носіїв секретної інформації: предметів, об'єктів, документів чи матеріалів, відомості про які становлять державну таємницю. Розголошення шляхом злочинної бездіяльності – це невжиття належних заходів щодо збереження секретної інформації, у результаті чого стороння особа сприйняла таку інформацію. При цьому “секретноносій”, нехтуючи правилами поведіння із секретними документами, виробами тощо (через неуважність, безпам'ятність, довірливість), створює умови, за яких стороння особа ознайомилась з державною таємницею, тобто не перешкоджає такому ознайомленню [54].

Отже, розголошення державної таємниці передбачає обов'язкову наявність у процесі діяння другої сторони – сторонньої особи, яка сприймає зазначені відомості. Однак у тексті статті 328 нового КК України поняття “стороння особа” відсутнє. Втім дана дефініція набуває значення конститутивної ознаки складу розголошення державної таємниці, тому вимагає наукового тлумачення.

Сторонньою особою визнається будь-яка фізична особа, яка не належить до кола тих, кому державна таємниця довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків і якій винний не мав права довіряти відомості, що становлять державну таємницю. До таких осіб належать усі громадяни, що не мають допуску до даного роду відомостей, а також ті, кому й за наявності загального допуску дані відомості не були доступні по службі чи роботі [69].

Таким чином, критерієм визначення сторонньої особи необхідно визнати доступ до державної таємниці. Тому під сторонньою особою необхідно розуміти таку особу, яка виконуючи покладені на неї обов'язки, відповідно до її службових повноважень не має доступу до секретної інформації, що розголошується. Кримінальна відповідальність настає незалежно від того, скільком стороннім особам стали відомі відомості, що становлять державну таємницю. Ця обставина може враховуватися судом при вирішенні питання про призначення винному конкретної міри покарання. Оскільки адресат розголошення є обов'язковою ознакою діяння, автор пропонує в диспозицію статті 328 КК України включити поняття “стороння особа”, котра є реальним учасником процесу розголошення та визначає суть діяння. Чим точніше виражені сутнісні ознаки в кримінально-правовій нормі, тим менша кількість помилок може бути зроблена при кваліфікації вчиненого. Не менш важливо визначити також зміст поняття “сприйняття”, від якого досить часто залежить, чи буде діяння особи містити склад закінченого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 КК України. Сприйняття як одна з форм пізнання є відображення у свідомості людини предмета чи явища в цілому в сукупності його властивостей при їх безпосередньому впливі на органи почуттів людини [8].

Разом з тим у сприйнятті завжди проявляються особливості особистості сприймаючого суб'єкта, тобто в його свідомості інформація, що розголошується, може відбитися лише частково або трансформуватися, спотворитися. Якщо особа усвідомила зміст відомостей, що були їй розголошені, та може їх відтворити в обсязі, який свідчить про перехід державної таємниці у власність такої особи, то це закінчений склад злочину. Якщо ж стороння особа нічого не запам'ятала або ж володіє розголошеною інформацією в такому обсязі, який свідчить про необізнаність даної особи з державною таємницею, то умисне діяння суб'єкта необхідно кваліфікувати як закінчений замах на розголошення державної таємниці за статтями 15 і 328 нового КК України. Таким чином, розголошення державної таємниці,

передбачене ч. 1 ст. 328 нового КК, слід вважати закінченим з моменту, коли відомості, що становлять державну таємницю, були сприйняті сторонньою особою в обсязі, який свідчить про перехід даної інформації у власність такої особи. Іноді можливі ситуації, коли з причин, які не залежали від волі винного, умисно розголошені їм відомості взагалі не були сприйняті сторонніми особами (внаслідок незнання національної мови, глухоти, сильного сп'яніння тощо). Такі невдалі спроби розголошення державної таємниці слід кваліфікувати також як незакінчений злочин.

При протиправному розголошенні державної таємниці винна особа завжди порушує встановлені правила (порядок) поведження (використання, зберігання, передачі, оголошення тощо) з відомостями, що становлять державну таємницю, які встановлюються Законом України “Про державну таємницю” і відповідними нормативно-правовими актами – інструкціями, наказами тощо. Однак не можна ототожнювати розголошення державної таємниці з порушенням правил поведження з нею. Тільки при порушенні таких правил розголошення фактично немає, а та обставина, що відомості могли бути сприйняті сторонніми особами, є лише можливим наслідком порушення.

При розголошенні ж ознайомлення з державною таємницею сторонніх осіб – необхідна ознака злочинного діяння. Якщо відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі стороннім особам при повному дотриманні посадовою особою правил поведження з такими відомостями, відповідальність суб'єкта виключається. Не буде розглядуваного злочину й у тому випадку, якщо саме сприйняття відомостей не було безпосередньо обумовлене фактом порушення встановлених правил поведження з державною таємницею [54].

Отже, з об'єктивної сторони розголошення державної таємниці складається з трьох моментів, які потребують обов'язкового встановлення:

- 1) порушення певних вимог нормативних актів, які встановлюють порядок поведіння з державною таємницею, що виявляється в дії або бездіяльності;
- 2) сприйняття відомостей, що становлять державну таємницю, сторонньою особою;
- 3) причинний зв'язок між порушенням винним установлених правил поведіння з державною таємницею та їх сприйняттям сторонньою особою.

2.2. Характеристика суб'єкта та суб'єктивної сторони розголошення державної таємниці

Питання суб'єкту злочину є дуже важливим в теорії і практиці застосування норм кримінального права, оскільки суб'єкт злочину є одним з елементів складу злочину як підстави кримінальної відповідальності. Без встановлення суб'єкта злочину не може бути виконане не одне з кримінально-процесуальних завдань, а саме: покарання винних і недопущення покарання невинних. Це, по суті, питання про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності, що впливає із назви розділу IV Загальної частини Кримінального Кодексу України (ККУ): «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)». Частина 1 ст. 18 ККУ визначає, що «суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність». Отже, суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, яка досягла певного віку [53].

Кримінальним законом передбачено, що суб'єктом злочину розголошення державної таємниці може бути лише службова особа. Згідно із останніми змінами до ККУ, частина 1 примітки до ст.364 ККУ передбачає,

що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальними повноваженнями здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані із виконанням організаційно-господарських чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [77].

На думку О. Гошовської поняття «службова особа» включає:

- 1) осіб, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування;
- 2) осіб, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням;
- 3) осіб іноземних держав, іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах в порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародних організацій чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [52].

Таким чином, кримінальний закон визнає службовими особами такі категорії осіб:

- 1) осіб, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування;
- 2) осіб, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи

організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням;

3) осіб, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням;

4) осіб, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

5) осіб іноземних держав (осіб, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, в тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземних третейських суддів, осіб, уповноважених вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах в порядку, альтернативному судовому, посадових осіб міжнародних організацій (працівників міжнародних організацій чи будь-які інших осіб, уповноважених такою організацією діяти від її імені), членів міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддів і посадових осіб міжнародних судів [53].

Характеризуючи ознаки суб'єкта розголошення державної таємниці, необхідно зазначити, що кримінальній відповідальності за розголошення державної таємниці за безпосередньою вказівкою закону підлягають тільки такі особи, яким конкретна секретна інформація була довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Інакше кажучи, йдеться про спеціального суб'єкта злочину. Отже, кримінальній відповідальності за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, підлягає

фізична осудна особа, яка досягла на момент скоєння злочину 16-річного віку і має або мала допуск до державної таємниці, а так само взяла на себе письмове зобов'язання щодо збереження (нерозголошення) секретної інформації, довіреної чи такої, що стала відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Крім того, військовослужбовці й прирівняні до них особи за розголошення відомостей не військового характеру, що становлять державну таємницю, які були їм довірені або стали відомі у зв'язку з проходженням служби й виконанням покладених на них обов'язків, також несуть відповідальність за ст. 328 КК України. Хоча відносно цієї категорії осіб у тексті закону пряма вказівка відсутня, однак їх службове становище свідчить про те, що вони також є спеціальними суб'єктами. Однак, якщо військовослужбовець розголошує державну таємницю військового характеру, його діяння за відсутності ознак державної зради слід кваліфікувати за ст. 422 КК. Звільнені в запас чи демобілізовані військовослужбовці за розголошення будь-якої інформації, що становить державну таємницю, підлягають відповідальності за ст. 328 КК України [54].

Встановлення ознак суб'єктивної сторони є завершальним етапом у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Тому з'ясування суб'єктивної сторони має важливе значення. По-перше, вона виступає обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, а її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного та дозволяє відмежовувати тотожні злочини за об'єктивними ознаками, а зміст суб'єктивної сторони істотно впливає на ступінь тяжкості вчиненого злочину, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта, і тим самим – на призначення покарання. Загально визнано, що суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчиняє, і до його наслідків [21, 48].

Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризує певні юридичні ознаки, якими є вина, мотив та мета вчинення злочину. Ці ознаки

тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення злочину неоднакові. У ст. 62 Конституції України закріплений важливий принцип, відповідно до якого кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведено вину особи у вчиненні злочину [7].

Це конституційне положення знайшло своє втілення в КК України. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України). Законодавче закріплення цього положення є важливою гарантією додержання законності в діяльності правоохоронних органів і суду. Положення ст. 2 КК України знайшли своє подальше закріплення в ст. 23 КК України, де вперше в нашому законодавстві наведено загальне визначення поняття вини, і в статтях 24 та 25, що визначають поняття умислу та необережності і називають їх види. Більш детально ознаки суб'єктивної сторони конкретизуються в нормах Особливої частини КК України. Це свідчить про недопустимість у нашому праві об'єктивного ставлення за вину, тобто відповідальності особи за вчинене суспільно небезпечне діяння і його наслідки без встановлення вини. Таким чином, законодавство України закріплює форми вини і вказує на те, що їх конкретний прояв можливий лише у вчиненні суспільно небезпечного діяння [53].

Отже, вина – це не тільки обов'язкова ознака суб'єктивної сторони, а й передумова кримінальної відповідальності і покарання [7, 87].

Тому питання про зміст вини суб'єкта щодо конструктивних ознак має важливе теоретичне та практичне значення для більш точної та повної кримінально-правової характеристики групових порушень сфери громадського порядку. Це дозволить правильно окреслити межі відповідальності за ці суспільно небезпечні дії. Вина особи – це основна, обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, вона визначає наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, і тим самим – склад злочину. Проте в багатьох

злочинах суб'єктивна сторона потребує встановлення мотиву та мети, що є її факультативними ознаками. Вони мають значення обов'язкових ознак лише в тих випадках, коли названі в диспозиції закону як обов'язкові ознаки конкретного злочину [53].

У цьому контексті є пізнавальною думка Р. В. Вереші, який в своїх дослідженнях інституту вини констатував, що в межах континентальної сім'ї (системи) права основні підходи до розуміння вини в кримінальному праві сформульовані в нормативній, оціночній, фінальній, об'єктивній кримінально-правових концепціях (теоріях) та в психологічній теорії вини [8, 146].

При цьому в межах оціночної та фінальної концепцій (теорій) характерне розуміння вини як докору, а в межах нормативної, об'єктивної концепцій (теорій) та психологічної теорії вини поняття вини визначається через поняття "психічне ставлення" до певних обставин, пов'язаних з вчиненням особою злочинного діяння. Як відомо, визначення поняття "вини" в ст. 23 КК України ґрунтується на положеннях психологічної теорії вини. Дана теорія визначає, що вина є умовою кримінальної відповідальності, а усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини [8, 146].

Такий підхід цілком узгоджується із загальною доктриною сучасного кримінального права та з нашою позицією з цього приводу. Саме цей підхід до розуміння вини буде використовуватися при характеристиці суб'єктивної сторони групового порушення громадського порядку. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину нерозривно пов'язана з його об'єктивними ознаками. Її зміст відображають об'єктивні ознаки злочину, що характеризують його об'єкт, предмет і об'єктивну сторону, тому не існує абстрактної вини, відірваної від конкретного суспільно небезпечного діяння. Відповідно до теорії кримінального права формами вини є сполучення певних ознак свідомості і волі особи, що вчиняє суспільно небезпечне діяння [53, 15].

У цих ознаках і виражається психічне ставлення особи до діяння і його наслідків. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини: умисел (ст. 24 КК України) і необережність (ст. 25 КК України). Умисел може бути прямим і непрямим, а необережність існує у виді злочинної самовпевненості та злочинної недбалості. Поза цими конкретними видами вина відсутня.

Суб'єктивна сторона розголошення державної таємниці характеризується як умисною, так і необережною формами вини. Законодавець не робить різниці між умисним і необережним розголошенням державної таємниці. Тобто форма вини не впливає на кваліфікацію, а враховується лише при індивідуалізації покарання в межах санкції закону. Однак у порядку подальшого удосконалення кримінального законодавства автор пропонує диференціювати кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці залежно від форми вини: передбачити в законі окремо умисний і необережний злочини, встановивши підвищене покарання за перший з них.

Розглядаючи питання щодо наявності вини в діях підозрюваного, важливо встановити, чи усвідомлював він, що розголошені ним відомості становлять державну таємницю. Якщо не знав про це і не повинен був за родом службової діяльності знати, то він і не несе відповідальності за це діяння. Зазначимо, що при розголошенні суб'єкт усвідомлює, що доводить державну таємницю до сторонньої особи (або що не вживає для запобігання цьому належних заходів), але не усвідомлює й не може усвідомлювати істинний характер адресата у випадку його належності до іноземної держави чи організації і не має наміру ознайомити з такими відомостями іноземну державу, іноземну організацію чи їх представників. Передаючи державну таємницю іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам, суб'єкт державної зради чи шпигунства усвідомлює, що ці відомості будуть використані на шкоду інтересам зовнішньої безпеки України, й бажає цього. При умисному ж розголошенні особа не бажає заподіяння шкоди зовнішній безпеці держави, а в крайньому випадку може лише допускати такі наслідки.

У цьому полягає докорінна й принципова відмінність умисного розголошення державної таємниці, передбаченого ст. 328 КК, від випадків розголосу таких відомостей, що утворюють склади державної зради (ст. 111 КК) або шпигунства (ст. 114 КК) [54].

Висновки до розділу 2

Державна таємниця – це найважливіші для України відомості в різних сферах її життєдіяльності. І витік такої інформації загрожує як окремим сферам державних інтересів, так і національній безпеці України в цілому. Тому охорона державної таємниці була й залишається складовою частиною загальної системи забезпечення національної безпеки України. На сьогодні одним з найважливіших завдань органів Служби безпеки України є забезпечення збереження державної таємниці від розголошення різноманітними засобами й методами, у тому числі шляхом розслідування справ про факти розголошення державної таємниці й притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Із набуттям чинності нового Кримінального кодексу України постає проблема правильної кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних посягань на схоронність секретної інформації. Розголошення державної таємниці може вчинятися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Великого значення для кваліфікації розголошення державної таємниці набуває ретельне встановлення кожної обставини чи ознаки даного злочину. Адже будь-яка з них може докорінним чином вплинути на правильне рішення щодо наявності у діянні особи того чи іншого складу злочину. Ось чому таким важливим є досконале знання законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці України.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

3.1. Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з розголошенням державної таємниці за національним кримінальним законодавством

У діючому КК України була криміналізована низка діянь в сфері захисту інформації, що несуть підвищену суспільну небезпеку, яка може призвести до розголошення охоронюваних законом таємниць. Аналіз кримінальної відповідальності за посягання на таємницю не буде повним без дослідження санкцій, вищезазначених кримінально-правових норм.

Разом з цим, в кожному конкретному випадку покарання залежить від обставин кримінальної справи. У чинному кримінальному законодавстві можна виділити різні види санкцій, зокрема, слід погодитись з думкою з Т. А. Чолан, що для чинного КК України характерні два види санкцій – відносно визначені й альтернативні [80, 185].

В свою чергу, вітчизняний дослідник П. Л. Фріс зазначає, що відносно визначені санкції встановлюють покарання відповідного виду, вказуючи на його межі [78, 24].

Відносно-визначена санкція називає вид покарання і визначає межі, в рамках яких суд з врахуванням особи винного, тяжкості вчиненого і обставин справи вибирає розмір покарання. Необхідно зазначити, що відносно-визначені санкції можуть бути двох видів:

1) з вказівкою на максимальну межу (наприклад, позбавлення волі до двох років);

2) з вказівкою на мінімальну та максимальну межі (наприклад, позбавлення волі від одного до трьох років).

Альтернативна санкція називає декілька видів покарання. В даному випадку суду надається законом можливість індивідуалізації покарання, тобто обрання саме такого виду покарання, який найбільше відповідає всім обставинам вчиненого і меті кримінальної відповідальності [75, 308].

Основними видами покарань, що передбачені КК України за посягання на різні види таємниць є:

- 1) позбавлення волі (ст. 111, 114, 328, 329, 361-2, 362, 381, 387, 422);
- 2) штраф (ст. 361-2, 362, 381, 387);
- 3) виправні роботи (ст. 381, 387);
- 4) обмеження волі (ст. 381);
- 5) арешт (ст. 381, 387) [53].

За посягання на охоронювану законом таємницю застосовуються і додаткові покарання, зокрема:

- 1) конфіскація майна (ст. 111, 114, 362);
- 2) позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ст. 328, 329, 362, 387) [53].

Аналіз судової практики свідчить про те, що судами, як правило, призначається такий вид основного покарання, як позбавлення волі [11; 12; 16], а також додаткового – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю [14; 15].

Відтак, дане законодавче рішення щодо поєднання основних і додаткових покарань є позитивним явищем. Хоча в окремих кримінальних вироках призначено лише основний вид покарання з вказівкою про те, що додаткове покарання не застосовується [15; 12].

Додаткове покарання є додатком до основного для посилення його карально-виправного та запобіжного потенціалу корегуванням змісту правообмежень з урахуванням характеру вчиненого злочину. Тому, якщо санкцією статті передбачено застосування основного і додаткового

покарання їх доцільно поєднувати. При призначенні покарання за розголошення таємниць суди застосовують норму, передбачену ст. 69 КК України – призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. З проаналізованих кримінальних справ впливає, що суд, як правило, дотримується в судовій практиці правил застосування ст. 69 КК України [53].

Так, у справі Військового місцевого суду Львівського гарнізону ОСОБУ_3 визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 422 ч. 2 КК України, на підставі якої, із застосуванням ст. 69 КК України, її позбавлено волі строком на 1 (один) рік [16].

В іншому провадженні ОСОБУ_3 визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК України, та призначено їй покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді позбавлення волі на строк 3 роки 6 місяців [17].

Слід зазначити, що при призначенні покарання суди не завжди дотримуються вимог законодавства щодо визначення верхньої чи нижньої межі санкції. Так, у справі № 1-153/08 вироком від 24 березня 2008 р. Дніпровського районного суду м. Херсона ОСОБА_1 притягнута до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 328 КК України і судом призначено покарання до двох років позбавлення волі [13], в той час як санкція ч. 1 ст. 328 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі від двох до п'яти років. Звідси залишається незрозумілим, на який термін особу було позбавлено волі. Особливістю призначення покарання є те, що в окремих судових вироках, які стосуються призначення покарання за розголошення таємниці, суди застосовують звільнення особи від відбування призначеного покарання на підставі ст. 75 КК України [11; 18; 14].

Умовою звільнення від відбування основного покарання є іспитовий строк від 1 до 3 років. Достатньо широко в судовій практиці використовується такий вид додаткового покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк. Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю повністю відповідає меті покарання, адже каральна функція полягає в тому, що суд визнає неможливим збереження за винною особою права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю протягом часу, встановленого вироком. Застосування цього покарання призводить до втрати або обмеження деяких пільг і переваг [18].

Так, через відносно тривалий термін цього покарання воно може призвести до декваліфікації засудженого, спричинити перерву спеціального трудового стажу, необхідності набуття нової спеціальності, тим самим заподіює винній особі не тільки моральних страждань, а й зачіпає її майнові інтереси [86, 241].

Виправний вплив досліджуваного покарання полягає в самому його змісті, у тому, що засуджений, втративши можливість продовжувати виконання колишніх службових або професійних функцій (адже доволі часто розголошення таємниці відбувається у зв'язку з виконанням службових чи професійних обов'язків), відчуває негативну оцінку своєї протиправної поведінки суспільством, переживає, кається, не хоче бути покараним за подібне діяння. У зв'язку із застосуванням даного покарання засуджені змушені переходити на іншу роботу, нерідко менш кваліфіковану, нижче оплачувану; втрачаються і сталі соціальні зв'язки винного, його авторитет і репутація. Усе це завдає винному моральних переживань, істотно зачіпає його майнові інтереси. Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має на меті недопущення вчинення засудженим у подальшому злочинів за допомогою використання певної посади або в результаті зайняття певною діяльністю.

Щодо багатьох злочинів, які посягають на різні види таємниці законодавець використовує у якості засобу диференціації покарання усталені групи кваліфікуючих ознак. Тому, як правило, у частинах других статей до складу такої конструкції входять переважно такі компоненти: вчинення діяння службовою особою з використанням службового становища, повторно, спричинення тяжких наслідків. Дані обставини, які належать до

типової сукупності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, однаковою мірою підвищують рівень суспільної небезпечності кваліфікованого або особливо кваліфікованого злочину порівняно з основним складом злочину. Такі обставини мають значення при диференціації кримінальної відповідальності, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, застосуванні інститутів звільнення від покарання [33, 7].

Такі обставини формують цілісність системи покарань. Як правило, в частині другій і наступних частинах статті Особливої частини КК встановлюється більш суворе покарання за кваліфікований вид злочину, за винятком наявності самостійних складів злочинів. Правильним є твердження С. І. Дементьєва про те, що посилення покарання чітко вбачається лише у випадках, коли в частині другій статті передбачається мінімальний строк покарання, рівний максимальному за частиною першою [32, 36].

Тому, конструкція санкцій ч. 1 та ч. 2 ст. 328 КК України вбачається обґрунтованою. Однак, якщо проаналізувати санкції статей, що передбачають охорону таємниці, можна зауважити, що не скрізь законодавець дотримується такої цілісності. Так, санкція ч. 1 ст. та ч. 2 ст. 329 КК України передбачають аналогічний вид покарання – позбавлення волі на строк до трьох років (ч. 1) та позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ч. 2), що свідчить про непослідовність законодавця при конструюванні санкцій статей Особливої частини КК України в сфері охорони таємниці.

Тобто, за вчинення діяння передбаченого ч. 1 ст. 329 КК України суд може призначити покарання у виді позбавлення волі на строк три роки, а за ч. 2 даної статті, за умови якщо воно спричинило тяжкі наслідки суд може призначити покарання у виді позбавлення волі на строк два роки. Вищенаведене свідчить про непослідовність законодавця при конструюванні санкцій статей Особливої частини КК України щодо таємниці, охоронюваної нормами кримінального законодавства. Також не зовсім вдалою виглядає конструкція санкцій ч. 1 і ч. 2 ст. 330 КК України, де в ч. 1 передбачено

основне покарання у виді позбавлення волі на строк від 2 до 5 років, а в ч. 2 даної статті – позбавлення волі на строк від 4 до 8 років. В наведеній ситуації можливі випадки, коли призначене судом покарання за кваліфікований склад буде менш суворим, аніж за основний склад злочину [54].

Відтак, в наведеній ситуації доцільно викласти санкцію ч. 2 ст. 330 КК України таким чином: «... – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років...». Аналогічну санкцію доцільно встановити в ч. 3 ст. 422 КК України. Розглянемо особливості призначення покарання за посягання на таємну інформацію, передбачену ст. 381 КК України – розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист.

Спеціальними суб'єктами є службова особа, якою прийнято рішення про ці заходи, особа, яка їх здійснює, або службова особа, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, тобто особи, яким дані відомості були довірені або стали відомими у зв'язку із їх службовою діяльністю. Такі особи вчиняють даний злочин завдяки використанню ними можливостей в процесі виконання своїх службових обов'язків. Для таких осіб, як правило, в КК України передбачено такий вид покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк.

З метою надання більш ефективного попереджувального впливу на суб'єктів злочинної діяльності (попередження вчинення ними знову подібного роду злочинів за тим же місцем роботи або в тій же сфері діяльності) необхідно, щоб позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю завжди призначалось за злочини, що вчиняються особами у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків. А тому доцільно внести цей вид покарання в санкцію ст. 381 КК України. У санкції ст. 381 КК України також передбачено такий вид покарання як виправні роботи, однак її застосування є неможливим, зважаючи на те, що відповідно до ч. 2 ст. 57 КК України виправні роботи не застосовуються, з-поміж інших, до працівників правоохоронних органів, прокурорів,

службових осіб, якими прийнято рішення про відповідні заходи, якими і є працівники правоохоронних органів, прокуратури тощо. З цієї ж причини неможливим є призначення даного виду покарання за вчинення злочину передбаченого в ч. 2 ст. 387 КК України.

Якщо вести мову про проблеми ефективності і призначення покарання у виді штрафу, слід відзначити і те, що вміле застосування розглядуваного виду покарання здатне здійснювати достатньо серйозний психологічний вплив на правопорушників, а його матеріальні наслідки роблять не вигідним вчинення багатьох видів майнових, економічних і інших злочинів [74, 58; 79,144].

Разом з тим, в доктрині існує думка про те, що штраф не сприяє виправленню засудженого. З такою позицією погодитись не можна, виходячи з того, що більша частина злочинів, що посягають на економічну таємну інформацію, мають корисну мотивацію і усвідомлення винною особою того, що вона окрім позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років буде покарана штрафними санкціями, здійснюватиме додатковий психологічний вплив на особу злочинця. Окрім того, такі заходи стануть додатковим поштовхом в досягненні цілей загальної превенції злочинних діянь.

Крім вищевикладених аргументів, ще М. Ф. Владимирський-Буданов писав: покарання є відновленням порушених злочином прав суспільства. За розголошення державної таємниці, передбаченої ч. 1 ст. 328 КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. При призначенні покарання за ст. 328 КК України суди поряд із основним застосовують і додаткове [54].

Так, ОСОБА_1 була визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 КК України та їй було призначено покарання у вигляді 2 (двох) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати

посади чи займатися діяльністю пов'язаною з доступом до державної таємниці строком на 1 (один) рік [14].

Хоча існують випадки призначення лише основного покарання.

Так, ОСОБА_2 була визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст. 328 КК України та їй було призначено узгоджене покарання у виді позбавлення волі строком на 4 роки без позбавлення права обіймати посади чи займатися певною діяльністю [11].

Суспільна небезпечність розголошення державної таємниці є доволі високою. Практично кожен факт розголошення державної таємниці становить джерело небезпеки. Як зазначає Л. Ф. Дадерко, при розголошенні державної таємниці суспільна небезпечність полягає в створенні можливості потрапляння відомостей, що становлять державну таємницю, у розпорядження іноземної розвідки чи інших організацій і осіб, які можуть, використати їх на шкоду державі, суспільству чи окремим особам [30, 83]. А тому й максимальне покарання, встановлене санкцією ч. 2 ст. 328 КК є досить суворим – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. На мою думку, при призначенні покарання ступінь тяжкості шкоди, яка може бути завдана інтересам держави у випадку розголошення або втрати відомостей, має відповідати ступеню їх секретності.

Така практика призначення покарання має місце в кримінальному законодавстві зарубіжних держав. Зокрема, для відомостей з грифом «Таємно» доцільно встановити термін засекречування до 5 років, «Цілком таємно» – до 10 років, «Особливої важливості» – до 30 років. Слушним виглядає зауваження Р. Л. Чорного, який стверджує про те, що не викликає сумнівів і той факт, що, виходячи із особливостей внутрішнього чи зовнішнього становища України, а також змісту конкретних відомостей невійськового характеру щодо яких встановлений особливий порядок їх набуття, поширення, розповсюдження, зберігання і передачі, шкода, яка може бути заподіяна безпеці держави у результаті неправомірного виходу вказаної інформації у вільний обіг, а отже, і суспільна небезпека вчиненого

може бути незрівнянно більшою, ніж шкода у випадку, коли предметом злочину були відомості військового характеру [81, 140].

У зв'язку з цим, передбачення більш суворого покарання порівняно з діяннями, відповідальність за які передбачено у ст.ст. 328 і 329 КК України лише з урахуванням специфіки суб'єкта злочину, видається малообґрунтованим. Більше того, вітчизняними науковцями неодноразово розглядалось питання щодо меж санкцій при призначенні покарання. Мова йде про санкцію, передбачену ч. 3 ст. 422 КК України.

З приводу цього Д. С. Азаров зазначав, такі широкі межі санкцій не сприяють одноманітності судової практики та кримінальної політики у сфері застосування норм права [2, 208]. Адже встановлення занадто широких меж при призначенні покарання суперечить справедливій диференціації кримінального покарання та його індивідуалізації. Також це сприяє надто широкій суддівській дискреції.

П. А. Воробей, М. Й. Коржанський і В. М. Щупаковський відстоюють позицію про те, що межі покарання визначені у деяких статтях, є настільки широкими, що з однієї межі не видно протилежної, та такі широкі межі в санкціях цих статей призводять до того, що покарання за злочин встановлює не законодавець, а суд, а отже, неможна вважати виправданим такий широкий простір для судового розгляду – його слід обмежити, встановивши інтервал між нижчою та верхньою межею санкції у розмірі 2-3 роки позбавлення волі [24, 126–127].

Тому, при призначенні відповідного покарання суд повинен мати простір для вибору заходів кримінального впливу, щоб індивідуалізувати покарання особі. Однак, на нашу думку, проміжок між нижньою і верхньою межею розміром у п'ять років, що передбачено у ч. 3 ст. 422 КК України є необґрунтовано широким, що є однією з причин корупційних злочинів в Україні. Зважаючи на викладене, я пропоную верхню межу даної санкції зменшити, встановивши покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти

до восьми років, що відповідатиме покаранню, передбаченому ч. 2 ст. 328 КК України за вчинення аналогічного кримінального діяння.

Якщо ж звернутися до національного законодавства та судових рішень, то можна зробити висновки, що на практиці часто судді виносять неправомірні вироки, де учасниками є працівники оперативно-розшукових служб. При винесенні вироку у таких справах потрібно враховувати те, що працівник оперативної служби є спеціальним суб'єктом злочину і відповідальність настає за сукупністю злочинів із поглинанням менш суворого злочину більш суворим. З огляду на судову практику, яку ми проаналізували, можемо сказати, що, як правило, суд виносить пом'якшене рішення із позбавленням волі до двох років та з випробувальним терміном один рік. Такі випадки є негативним явищем у нашій державі та підривають авторитет судової системи та в цілому кримінального законодавства.

Таким чином, на сьогоднішній день чинне законодавство у сфері призначення покарання за посягання на різні види таємниць характеризується нечіткістю та недосконалістю значної кількості аспектів, які потребують правового регулювання (зокрема, щодо співвідношення ступеня тяжкості шкоди із ступенем їх таємності, призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за посягання на таємницю, де її суб'єктом є службова особа тощо). Вищезазначене сприятиме більш ефективно піддавати кримінально-правовій охороні суспільні відносини, пов'язані із охороною таємниці.

3.2. Проблемні питання розмежування та кваліфікації злочинів, пов'язаних із розголошенням державної таємниці

Одним з центральних питань вирішення будь-якого кримінального провадження є кваліфікація суспільно небезпечного діяння, яке є об'єктом кримінально-правової оцінки. Від правильного застосування кримінальноправових норм в слідчій і судовій практиці багато в чому залежить не тільки зміцнення законності, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, а й обґрунтоване притягнення громадян до кримінальної відповідальності, призначення їм справедливого покарання. Склад злочину складається з системи ознак (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона).

В процесі розмежування слід порівнювати окремі ознаки складів злочинів. Першим етапом розмежування складів злочинів є виявлення однакових ознак. Ці явища мають бути відображені однаковими термінами. В нашому дослідженні таким терміном є таємниця, що охороняється нормами кримінального закону. Норми, що охороняють таємницю в кримінальному законодавстві становлять собою групу складів злочинів зі спільними ознаками. Розмежування потрібно проводити в межах даної групи складів злочинів. Наступним етапом розмежування складів злочинів є виявлення спільних ознак та з'ясування їх змісту. Л. П. Брич спільними ознаками називає пару (групу) ознак різних складів злочинів, кожна з яких є ознакою окремого складу злочину, зміст яких повністю або частково збігається [7, 117].

Наявність спільних ознак визначає коло складів злочинів, котрі підлягають розмежуванню. Так, спільною ознакою при розмежуванні групи складів злочинів, що досліджуються, є предмет кримінально-правового регулювання – таємниця. Спільною в переважній більшості даної групи складів злочинів є ознаки об'єктивної сторони – розголошення таємниці, що

охороняється нормами кримінального законодавства. У такій парі суміжних складів злочинів як: «Державна зрада», що вчиняється у формі шпигунства (ст. 111 КК) і «Розголошення державної таємниці» (ст. 328 КК), предмет – відомості, що становлять державну таємницю – також є спільною ознакою. можна навести приклад співвідношення державної зради, яка вчиняється шляхом шпигунства (ст. 111 КК України), та передачі або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК України). Вони відрізняються за предметом складу злочину. Предметом злочину, передбаченого ст. 111 КК України є відомості, що становлять державну таємницю, предметом складу злочину, що міститься у ст. 330 КК України, є відомості, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави. Критерії, за якими можна визначити приналежність певних відомостей до предмета одного чи другого з названих злочинів, встановлені у законодавстві [40; 44; 64; 74].

Спеціальні ознаки суб'єктів цих складів злочинів не можуть розмежовуватися, так як щодо державної зради (ст. 111 КК України) – це громадянство суб'єкта, а щодо передачі або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК України) – статус особи щодо відомостей, які є предметом злочину. Ці ознаки не є взаємовиключні в даному випадку. Ознаки спеціального суб'єкта також можуть виступати в якості розмежувальних ознак суміжних складів злочинів.

Так, статус військовослужбовця є ознакою, яка визначає спеціальний характер норм про склади злочинів проти встановленого порядку несення військової служби в співвідношенні з нормами про, так звані, загальнокримінальні злочини [4, 15].

Наприклад, як спеціальна і загальна співвідносяться норми, передбачені такими статтями Особливої частини КК України: ст. 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості»,

ст. 328 «Розголошення державної таємниці». Розмежування злочинів, пов'язаних з розголошенням або передаванням таємниці (статті 111, 114, 132, 145, 168, 182, 232, 328, 330, 381, 387, 422), від несанкціонованого збуту або розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом (ст. 361-2 КК) головним чином залежить від ознак складу злочину, що характеризують суб'єкта або особу, якій передаються відомості. В процесі розмежування складів злочинів особливу увагу слід звернути на конкуренцію кримінальних норм. При конкуренції норм лише одна з них має ознаки, які відсутні в іншій, на відміну від суміжних складів злочинів, де один із суміжних складів має ознаку, яка відсутня в іншому, однак при цьому другий суміжний склад має ознаку, яка відсутня в першому [56, 215].

Наявні спільні ознаки складу злочину в конкуруючих нормах. Конкуренція має місце у випадку, коли вчинено один злочин, який передбачений кількома кримінально-правовими нормами, що містять склади злочинів, між якими не існує логічного відношення тотожності.

Враховуючи те, що основним видом конкуренції норм кримінального права є змістова конкуренція, яка, у свою чергу, має такі підвиди:

- 1) конкуренція загальної і спеціальної норми;
- 2) конкуренція частини і цілого, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на цих питаннях, розкриваючи їх через призму охорони таємниці в кримінальному законодавстві.

Перш за все, складність представляє конкуренція загальних і спеціальних кримінально-правових норм, при яких одне вчинене особою діяння містить ознаки, передбачені двома і більше нормами Особливої частини КК України. Особливої уваги заслуговує встановлення співвідношення між нормами, передбаченими ст.ст. 111, 114, 328, 329, 422 КК України. Спільними ознаками в цій групі злочинів є їх предмет – відомості, що становлять державну таємницю. Хоча окремі науковці сюди відносять також і інші відомості, зокрема службову інформацію, за умови, якщо у сукупності вони становлять державну таємницю [81, 297].

Варто звернути увагу на те, що передаючи державну таємницю іноземній державі, іноземній організації чи її представникам, суб'єкт державної зради чи шпигунства усвідомлює, що ця інформація буде використана на шкоду інтересам зовнішньої безпеки держави та бажає цього. У випадку умисного розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України) особа не бажає заподіяти шкоду зовнішній безпеці держави, хоча в крайньому випадку може допускати настання таких наслідків.

На нашу думку, саме в цьому полягає принципова відмінність умисного розголошення державної таємниці, передбаченої ст. 328 КК України від випадків розголошення такої інформації, що утворює склади державної зради (ст. 111 КК України) та шпигунства (ст. 114 КК України).

Так, ОСОБА_2 уклав контракт без номера про проходження військової служби строком на 5 років. На початку літа 2014 року громадянин України ОСОБА_2, будучи негативно налаштованою особою щодо діючої в Україні державної влади, особисто не сприймаючи проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, прийняв рішення налагодити контакт з представниками спецслужб Російської Федерації для передачі їм відомостей, що становлять державну таємницю. Продовжуючи виконувати свій злочинний план, діючи умисно, з метою заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, державній та економічній безпеці України ОСОБА_2 налагодив зв'язок з представником спецслужб Російської Федерації та склали план подальших спільних дій. На виконання обумовленого плану, 14.08.2014, перебуваючи за місцем несення служби, ОСОБА_2 по телефону передав інформацію про парольні числа, які застосовуються при бойовому застосуванні літаків та порядок їх використання. При цьому, ОСОБА_2 усвідомлював, що зазначена інформація надає можливість перехопити управління бойовими літаками у повітрі, зірвати виконання бойових завдань та перенацілити їх на інші цілі [21].

В наведеній ситуації дії винного було правильно кваліфіковано за ч. 1 ст. 111 КК України, так як ОСОБА_2 чітко усвідомлював, що ця інформація

використовуватиметься на шкоду інтересам зовнішньої безпеки держави та бажав цього.

Отже, відмежування злочинів, передбачених ст. 328 і ст. ст. 111 і 114, здійснюється в першу чергу за змістом умислу винного: державна зрада або шпигунство передбачають, що суб'єкт злочину бажає передати відомості, що становлять державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а при розголошенні державної таємниці суб'єкт злочину, який діє навіть і з прямим умислом, бажає передати зазначені відомості сторонній особі, яка не є одним із вказаних адресатів. Крім того, злочин, передбачений ст. 328, відрізняється від державної зради і шпигунства змістом безпосереднього об'єкта та об'єктивної сторони і спеціальним суб'єктом.

Розглядаючи співвідношення ст. 328 КК та ст. 422 КК України, потрібно зауважити, що суб'єктом розголошення державної таємниці є тільки ті особи, яким конкретна таємна інформація була довірена або стала відома у зв'язку із виконанням службових обов'язків. У даному випадку мова йде про спеціального суб'єкта злочину [77, 258].

Разом з тим, військовослужбовці й прирівняні до них особи, за розголошення відомостей невійськового характеру, які були їм довірені або стали відомими у зв'язку із проходженням служби й виконанням покладених на них обов'язків, також підлягають кримінальній відповідальності за ст. 328 КК України. Тому, у тексті диспозиції ст. 328 КК України щодо даної категорії осіб пряма вказівка відсутня. Водночас, по-іншому слід кваліфікувати дії військовослужбовця, який розголосив державну таємницю військового характеру. Така особа повинна підлягати відповідальності за ст. 422 КК України.

Так, 17 квітня 2006 року ОСОБА_3 у зв'язку з прийняттям посади начальника топографічного сховища військової частини А 0284 отримала в секретній частині цієї військової частини, серед інших таємних документів, і таємний документ – «Каталог координат геодезичних пунктів на лист карти

масштабу 1:200000 номенклатури М-34-XXIV (інв. 245), при цьому грубо порушивши встановлені правила поводження з зазначеним документом, що визначені п.2.8.1 наказу Міністра оборони України від 14 травня 1999 року № 010, які передбачають зберігання таємних документів у сейфі або металевому ящику, помістила вказаний документ на відкритому стелажі топографічного сховища з топографічними картами, де тривалий час зберігала, що призвело до втрати цього документу. У зв'язку з цим, особу визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч.2 ст. 422 КК України [45].

Варто погодитись з Л. Ф. Дадерко, який зазначає, що звільнені в запас чи демобілізовані військовослужбовці за розголошення будь-якої інформації, що становить державну таємницю, підлягають відповідальності за ст. 328 КК України [30, 84]. Розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, у випадку, коли така інформація стала відома через порушення таємниці кореспонденції, додаткової кваліфікації за ст. 163 КК України не потребує. Підтвердженням цього є приклад із судової практики.

Так, ОСОБА_1, будучи обізнаним з вимогами нормативно-правових актів, що регламентують діяльність спецзв'язку, в порушення п. 5.16 Інструкції з технології порядку приймання, обробки, зберігання, перевезення та доставки відправлень спеціального зв'язку, не перевірів наявності діючого спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею у вказаній установі та вручив вищезазначений пакет з нанесеним реквізитом «Таємно» співробітнику канцелярії ОСОБА_3, що немає допуску та доступу до державної таємниці, яка в подальшому, ознайомила із змістом пакету, у якому знаходився запит № 15/894 таємно від 17.03.15 Адміністрації ДПС України про проведення перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади» щодо співробітника розвідувального підрозділу, з додатком не таємних документів [14].

У наведеній ситуації судом була дана правильна кваліфікація злочину, передбаченого ст. 328 КК України. Враховуючи класифікацію, що була запропонована автором щодо побудови системи норм, що охороняють

таємницю, встановлено співвідношення між нормами в межах даної системи. Так, проведено співвідношення між нормами, що передбачають охорону приватної таємниці (таємниці приватного життя фізичних та юридичних осіб) та публічної таємниці (державної таємниці).

Висновки до розділу 3

Нами встановлено співвідношення складів злочинів, які забезпечують охорону таємниці, між собою та з іншими складами злочинів. В процесі розмежування складів злочинів, що посягають на таємницю, приділено увагу конкуренції кримінальних норм. Проаналізовано змістову конкуренцію норм, що посягають на таємницю, зокрема:

- 1) конкуренцію загальної і спеціальної норми;
- 2) конкуренцію частини і цілого.

При встановленні співвідношення складів злочинів, які забезпечують охорону таємниці між собою та іншими складами злочинів, такі діяння потрібно кваліфікувати за відповідною статтею або їх сукупністю з врахуванням всіх обставин справи, суб'єктивних та об'єктивних ознак.

Проведено порівняння об'єктивних та суб'єктивних ознак посягання на таємницю з метою встановлення правильної кваліфікації злочинних діянь, предметом яких є таємна інформація. Розподіл норм, що захищають різні види таємниць, не враховує класифікації інформації за режимом доступу до неї. Негативним наслідком цього є те, що на законодавчому рівні передбачено більш тяжке покарання за протиправні дії з інформацією з нижчим режимом захисту, а звідси, меншою цінністю, ніж за порушення більш суворого режиму відомостей. За результатами дослідження санкцій за злочини, що посягають на різні види таємниці, видається доцільним:

1. Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю доцільно призначати за злочини, що вчиняються таким спеціальним суб'єктом як службова особа. Це дозволить зреалізувати ч. 2 ст. 55 КК України.

2. При призначенні покарання ступінь тяжкості шкоди, яка може бути завдана інтересам держави у випадку розголошення або втрати відомостей, має відповідати ступеню їх секретності. Тому, в КК України в ч. 1 ст. 328 КК доцільно передбачити покарання за розголошення таємниці із ступенем секретності для інформації «таємно» (5 років охорони), в ч. 2 – із ступенем секретності «цілком таємно» (10 років охорони), в ч. 3 – із ступенем секретності «особливої важливості» (30 років охорони), передбачивши для кваліфікованих складів злочину більш суворі покарання. Окрім того, запропоновано збільшити терміни засекречування державної таємниці.

3. Призначення більш суворого покарання за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, видається малообґрунтованим в порівнянні із санкцією статті, що передбачає розголошення державної таємниці. Доцільно дану норму вилучити із КК України.

ВИСНОВКИ

Розголошення державної таємниці найчастіше відбувається як окремо, так і в сукупності з іншими злочинами (державна зрада, шпигунство, втрата документів, що містять державну таємницю, несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), що додатково ілюструє підвищену суспільну небезпеку цього злочину у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Найбільш прийнятним шляхом вирішення розглянутої проблеми буде систематизація, за прикладом Франції, переліку секретної інформації у сфері оборони, поділивши її на три рівні: конфіденційну оборонну, секретну оборонну, надзвичайно секретну оборонну.

При цьому у ст. 328 КК України слід збільшити строки позбавлення волі та додатково ввести покарання у виді штрафу.

Службові особи це особлива категорія суб'єктів, які володіють доступом до державної таємниці, сукупністю повноважень і можливостями впливу на певні сфери суспільного життя. А тому незаконні дії даної категорії осіб (службових осіб) можуть спричинити негативні наслідки для інтересів зацікавлених осіб і водночас незаконно посприяти інтересам інших.

Специфіка об'єктивної сторони злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації виявляється в її вираженні, з одного боку, в розголошенні шляхом активних дій – це будь-яка форма передачі відомостей, які становлять державну таємницю, сторонній особі, що дозволило їй сприйняти такі відомості, а з іншого – шляхом злочинної бездіяльності – це невжиття належних заходів щодо збереження секретної інформації, у результаті чого стороння особа сприйняла таку інформацію..

Питанню дослідження суб'єкта злочину потрібно приділяти першочергове значення, а особливо такого суб'єкта злочину як службова особа, адже дана категорія осіб, а також особливості їх діяльності та характеристики, дають змогу ефективно передбачити їх відповідальність у відповідних сферах їх діяльності.

Мотив, інші особисті інтереси та інтереси третіх осіб не є обов'язковими ознаками зловживання владою або службовим становищем і підкреслюють той факт, що цей злочин може бути вчинено і без впливу саме таких спонукань.

Специфіка суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності зводиться до вираження вини як психічного ставлення особи до діяння та його наслідків не лише у формі умислу, але й у формі необережності, а також у змішаній формі вини. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, як правило, вчиняються з корисливих або некорисливих мотивів, проте для суб'єктивної сторони складу такого злочину, як розголошення державної таємниці, наявність мотиву може бути не обов'язкова.

Недосконала правова база, що дає можливість відчутти безкарність, призводить до того, що різного рівня службові особи, що покликані стояти на сторожі національної безпеки України – самі допускають порушення і скоюють злочини, порушуючи тим самим нормативні акти України.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агузаров Т. К. Охрана власти по Соборному уложению 1649 г.: Вектор науки ТГУ. 2009. № 5 (8). С. 10–15.
2. Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінальноправове дослідження): монографія. К.: Атіка, 2007. 304 с.
3. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. К.: Форум, 2004. 162 с.
4. Атаманова Н. В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-1. Т. 1. С. 22–24.
5. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни (аналіз складу злочину): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. 21 с.
6. Безклубий О. І. Сутність і склад особистих немайнових відносин за Статутами Великого князівства Литовського. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 2 (96). С. 74–77.
7. Бондарь И. В. Тайна по российскому законодательству (проблемы теории и практики): дисс. канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2004. 203 с.
8. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
9. Введение в психологию / Под ред. А. В.Петровского. М., 1995. 137 с.
10. Філософія: Навч. посібник: Надольний І. Ф., Андрущенко В. П., Бойченко І. В. та ін. К., 1997. 275 с.

11. Вереша Р. В. Питання вини в нормативній кримінально-правовій теорії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2003. № 54. С. 144–146.
12. Вислоцька Т. Ю. Про охорону таємниці в доктрині кримінального права: *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 3. Т. 2. С. 59–63.
13. Вирок у справі № 524/4162/15-к Київського районного суду м. Полтави від 16 червня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45136913>.
14. Вирок у справі № 331/19/15-к провадження № 1-кп/335/446/2015 Колегії суддів Орджонікідзенського районного суду м. Запоріжжя від 22 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51145915>.
15. Вирок у справі № 760/8755/15-к Солом'янського районного суду м. Києва від 18 травня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44222629>.
16. Вирок у справі № 127/19700/15-к провадження № 1-кп/127/1180/15 Вінницького міського суду Вінницької області від 18 вересня 2015р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50803207>.
17. Вирок у справі № 263/9748/16-к провадження № 1-кп/752/737/16 Голосіївського районного суду м. Києва від 22 серпня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59862065>.
18. Вирок у справі 1-1/2007 р. Військового місцевого суду Львівського гарнізону від 25 січня 2007 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6397366>.
19. Вирок у справі № 344/4742/15-к провадження № 1-кп/344/1/16 ІваноФранківського міського суду Івано-Франківської області від 12 травня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57626315>.
20. Вирок у справі № 253/586/13- к Центрально-Міського районного суду міста Горлівки Донецької області від 22 лютого 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29691481>.

21. Вирок у справі № 544/969/15-к провадження № 1-кп/552/241/15 Київського районного суду м. Полтави від 15 липня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46777240>.
22. Вирок у справі № 524/4162/15-к Київського районного суду м. Полтави від 16 червня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45136913>.
23. Вирок у справі № 331/19/15-к провадження № 1-кп/335/446/2015 Колегії суддів Орджонікідзенського районного суду м. Запоріжжя від 22 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51145915>.
24. Воинские преступления: учебн. для слушателей военно-юрид. ф-та. 2-е изд. / Х. М. Ахметшин, Н. В. Васильев, В. Н. Кудрявцев, В. И. Шанин; под ред. Н. Ф. Чистякова. М.: ВПА, 1970. 355 с.
25. Володавська О. С. Кримінально-правова характеристика предмета злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України, за чинним кримінальним законодавством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 65–74.
26. Воробей П. А., Коржанський М. Й., Щупаковський В. М. Завдання і дія кримінального закону. К. 1997. 156 с.
27. Ворошилин И. А. Политика государства в сфере охраны тайн (опит России): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. М., 2013. 25 с.
28. Говенко Ю. А. Уголовно-правовая охрана тайны частного характера: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Краснодар, 2010. 26 с.
29. Горобцов В. О. До історії конституційного закріплення права громадян України на інформацію. URL: <http://weareukrainians.com/ourpublications/on-line-publikatsiyi/do-istoriyi>.
30. Горпинюк О. П. Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2011. 22 с.

31. Грищенко І.В. Досвід країн Східної Європи у сфері охорони державної таємниці. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. С. 19–22.
32. Дадерко Л. Ф. Кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 82–85.
33. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление : монографія. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. 243 с.
34. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов: Изд-во Рост. ун-та, 1986. 157 с.
35. Долиненко Л. А. Смягчающие ответственность обстоятельства по действующему уголовному законодательству и судебной практике: учеб. пособ. Иркутск: Иркутск. гос. ун-т, 1980. 81 с.
36. Елин В. М. Уголовно-правовая охрана некоторых категорий информации ограниченного доступа: монографія. М., 2010. 215 с.
37. Ершов М. А. К вопросу об уголовно-правовой защите профессиональной и служебной тайны. *Вестник Нижегородской академии права*. 2010. № 2 (13). С. 160–164.
38. Есенов У. А. Становление и развитие уголовной ответственности за разглашение врачебной тайны: дисс. ... канд. юрид. наук. Бишкек, 2010. 228 с.
39. Жеребкин В. П. Уголовно-правовая охрана частной жизни. Саратов: Изд-во СГАП, 2003. 197 с.
40. Жигалов А. Ф. Коммерческая и банковская тайна в российском уголовном законодательстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2000. 257 с.
41. Зайцева-Калаур І. В. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Охорона державної та комерційної таємниці». ТНЕУ. 2018. 147 с.
42. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби Безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440. URL: <http://rada.gov.ua/>

43. Зінович Д. І. Ефективні способи захисту комерційної таємниці на підприємстві. URL: <http://www.marshaller.com.ua/stattya-zinovych-dinary-efektyvnisposoby-zahystu-komertsijnoji-tajemnytsi-na-pidpryjemstvi//>.

44. Золотар О. О. Генеза охорони і захисту інформації в Україні: історико-правові аспекти: Державна політика цивільної авіації XXI ст.: економічні і стратегічні можливості України: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 19–20 лютого 2009 р.). К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. С. 118–128.

45. Інструкція про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893. URL: <http://rada.gov.ua/>.

46. Камалова Г. Г. Исторические особенности правовой охраны служебной информации ограниченного доступа (служебной тайны) в советский период. *Вестник Удмурдского университета*. 2014. Вып. 2. С. 142–148.

47. Карчевский С. Банковская тайна: проблемы правового регулирования: *Хозяйство и право*. 2000. № 4. С. 50–54.

48. Клюкина Е. А. Тайна переписки в период тоталитарного режима в СССР: *Ленинградский юридический журнал*. 2015. № 6. С. 199–203.

49. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%#Text>

50. Корченко О.Г., Архипов О.Є., Дрейс Ю.О. Оцінювання шкоди національній безпеці України в разі витоку державної таємниці : монографія. Київ : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2014. 332 с.

51. Косминя А.П. Аналіз системи охорони державної таємниці у Франції. *Інтернаука : міжнародний науко-вий журнал*. 2017. No 1 (1). С. 38–40.

52. Кримінальний кодекс Республіки Естонія. 2001. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/516052019002/consolide>.
53. Кримінальний кодекс України: від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14>.
54. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Вид. 4-те, доповн. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 1208 с.
55. Кримінальний кодекс Франції. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=37A505566D0755937CE8328830F89F4F.tplgfr29s_1?cidTexte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20190727.
56. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
57. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / В. В. Сухонос, Р.М. Білоконь, В. В. Сухонос (мол.) / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. В. В. Сухоноса. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.
58. Кухар В. В. Кримінальна відповідальність військовослужбовця за порушення державної таємниці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Хмельницький, 1999. 16 с.
59. Мазур М. В. Порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК України): деякі проблеми кваліфікації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 4. С. 104–111.
60. Мазуров В. А. Тайна: государственная, коммерческая, банковская, частной жизни. Уголовно-правовая защита: учебное пособие. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2003. 156 с.
61. Мартышин М. Ю. Государственная тайна как объект конституционно-правового регулирования: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2009. 191 с.

62. Матишевський П. С. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 892 с.
63. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Г.В. Новицький. К. : Інтертехнологія, 2008. 496 с.
64. Про державну таємницю та секретну інформацію іноземних держав : Закон Естонської Республіки (State Secrets and Classified Information of Foreign States Act). URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/501042019009/consolide>
65. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р.: Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. Ст. 93.
66. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р.: Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
67. Романовская В. Б., Рогов С. Л. Политические преступления по Уголовному уложению 19003 г. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2007. № 3. С. 183–187.
68. Российское законодательство X–XX веков / под редакцией П. Р. Вапренина. М.: Юридическая литература, 1985. Т. 3. 508 с.
69. Рустемова Г. Р. О врачебной тайне. *Ленинградский юридический журнал*. 2012. № 4. С. 240–249.
70. Семенюк О. Г. Теоретико-правовий аналіз поняття державної таємниці. *Інформація і право*. 2016. № 3. С. 35-44.
71. Сидоренко С. М. Організаційно-правові засади охорони державної таємниці Естонської Республіки. *Національна академія Служби безпеки України*. 2018. С. 327–329.
72. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн.1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 672 с.

73. Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, Г. В. Андрусив и др.; отв. ред. С. С. Яценко, В. И. Шакун. К.: Правові джерела, 1998. 1088 с.
74. Уголовный кодекс Франции / научн. ред. : Н.Е. Крылова, Л.В. Головки. Санкт-Петербург, 2002. 648 с.
75. Уголовное право. Общая часть. Особенная часть: учебник / под ред. Л. Д. Баухмана, Л. М. Солодкина, С. В. Максимова. М., 1999. 784 с.
76. Уголовное право. Общая часть: учебник / Н. А. Бабий, А. В. Барков, И. О. Грунтов и др.; под ред. В. М. Хомича. Мн.: Тесей, 2002. 496 с.
77. Усов Д.С. Захист державної таємниці за кримінальним законодавством інших країн на пострадянському просторі. *Публічне право*. 2013. С. 103–109.
78. Усов Д. С. Кримінально-правова характеристика суб'єкта розголошення державної таємниці. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 253–258.
79. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина. К., 2004. 60 с.
80. Черных Е. Е. Причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием: вопросы применения и совершенствования законодательства: дисс. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2009. 200 с.
81. Чолан Т. А. Кримінальна відповідальність за незаконне усиновлення та розголошення його таємниці: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. 233 с.
82. Чорний Р. Л. Актуальні проблеми кримінально-правової охорони безпеки держави в інформаційній сфері. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 660. С. 139–143.
83. Чорний Р. Л. Теоретико-прикладні аспекти удосконалення Закону України про кримінальну відповідальність за шпигунство та державну зраду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 295–298.

84. Шаблиста О. О. Витоки та сучасний стан кримінально-правової охорони державної таємниці. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 217–220.
85. Шамов И. А. Врачебная тайна. Советская медицина. 1980. № 7. С. 99–104.
86. Шамсутдінов О. В. Відповідальність за розголошення державної таємниці за кримінальним законодавством України: дис. канд. юрид. наук. К., 2002.
87. Шиян Д. С. Підстави та умови призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю // *Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування: зб. тез доповідей учасників Регіонального круглого столу. Хмельницький: ХГУП, 2002. С. 240–242.*